
Mantık Araştırmaları Dergisi

Journal of Logical Studies

Ayrık (Munfasıl) Şartlı İstisnâ (Seçmeli) Kıyaslar (Klasik Mantık kitaplarında görülen geçersiz/yanlış örnekler üzerine)

Yazar(lar) | Author(s): Halil İMAMOĞLUGİL

Bu makaleyi kaynak gösterin | Cite this article:

İmamoğlugil, H. "Ayrık (Munfasıl) Şartlı İstisnâ (Seçmeli) Kıyaslar (Klasik Mantık kitaplarında görülen geçersiz/yanlış örnekler üzerine)". Mantık Araştırmaları Dergisi 3 (2021): 6-34

Bu makaleye çevrimiçi ulaşın | See this article online:

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1973060>

ISSN 2687-3125 | e-ISSN 2687-3125

Ayrık (Munfasıl) Şartlı Seçmeli (İstisnâî) Kıyaslar

(Klasik Mantık kitaplarında Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyas
Konusunun Ele Alınışı)

Halil İMAMOĞLUGİL*

 ORCID: 0000-0002-3493-9900

Özet

Bu makale, ayrık şartlı seçmeli kıyas konusunu incelemek ve Klasik Mantık kitaplarında kullanılan örnekler üzerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Aristoteles (m.ö. 384-322) yüklemli önermeleri ve kategorik kıyasları, şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Stoa Okuluna mensup filozoflar incelemiştir. Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacıardan gelen etkiyle birlikte, hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemiştir.

İslam mantıkçılarının konuları işleyiş tarzlarını esas alıp Batılı mantıkçıların görüşlerine de yer veren geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında, seçmeli (istisnâî) kıyas konusu birbirinden farklı ele alınmaktadır.

Seçmeli kıyasların sonuç vermesi, şartlı öncülün tümel ve olumlu olmasına ayrıca şartlı öncülün seçenekleri arasında gereklilik (inâdiyye) ilişkisinin bulunmasına bağlıdır. Klasik mantık kitaplarında verilen örneklerde, şartlı öncülün tümel ve olumlu olması şartlarına riayet edilirken şartlı öncülün tarafları arasındaki gereklilik (inâdiyye) ilişkisine dikkat edilmemektedir.

Klasik Mantık kitaplarında dört formdan her biri için genellikle farklı örnekler verilmiş ve verilen örneklerin bir kısmında, ayrık şartlı seçmeli kıyasın şartlarına riayet edilmemiştir. Ayrık şartlı öncülün mukaddem (ön bileşen) ile tâlîsi (art bileşen) arasındaki hakîkiyye ve gayri hakîkiyye (mâniâtü'l-cem ve "mâniâtü'l-hulû) ilişkisine dikkat edilmemiştir. Ayrık şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan biri için verilen örnekler diğer üç forma uygulandığında verilen örneklerin bu formlara uygun düşmediği görülmektedir. Bu çalışmada örneklerin her biri incelenmiş ve neden geçersiz oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, şartlı ve yüklemli önerme, seçmeli (istisnâî) kıyas, ayrık şartlı seçmeli (istisnâî) kıyas, geçerli ve geçersiz form

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, himamoglugil@ybu.edu.tr

The Discrete Conditional Elective Syllogism

This article aims to examine the adjacent conditional elective syllogism and to attract attention to the examples used in Classical Logic books.

Aristotle (384-322 BC) were examined predicate propositions and categorical syllogisms. Conditional propositions and conditional syllogisms were studied by philosophers belonging to the Stoic School., Muslim philosophers by relying on Aristotle's views and with the influence of the Stoics, examined comparisons made from both categorical and conditional propositions.

In Turkish Classical Logic books, which are written in a traditional style, based on the method Islamic logicians treat the subjects and also included the views of Western logicians, the elective syllogism is handled by different ways.

The outcome of the elective syllogism, depends on the universal and affirmative character of conditional premise, and the existence of a relation of necessity (necessity) among the alternatives of the conditional premise. In the examples given in classical logic books, while it is conformed to the context that the conditional premise must be universal and affirmative, the relation of necessity (necessity) between the options of the conditional premise is ignored.

In Classical Logic books, different examples are usually given for each of the four forms, and in some of the examples given, the conditions of the elective syllogism are not respected. The relation of the discrete conditional antecedent to the true and the untruth between the antecedent and its subordinate is unnoticed. When the examples given for one of the four possible forms of discrete-elective syllogism are applied to the other three forms, it is seen that the examples that are given do not fit these forms. In this study, each of the examples was examined and it was tried to show that why they are invalid.

Keywords: Logic, conditional and predicate proposition, the elective syllogism, the discrete conditional elective syllogism, valid and invalid form

Giriş

Aristoteles'in (m.ö. 384-322) yüklemli önermeleri ve kategorik kıyasları ele aldığı,¹ şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Chrysippus

---

¹ Bkz. William Kneale and Martha Kneale, *The Development of Logic*, (Oxford: Clarendon Press, 1988), 23-176; Benson Mates, *Stoic Logic*, (Los Angeles: 1953).

(m.ö. 279/281-206/208) vb. Stoa Okuluna mensup filozofların incelediği ifade edilmektedir.²

Mantık eserlerinin İslam dünyasına tercüme yoluyla girmesiyle birlikte, Kindî'den (800-873) itibaren, başta Fârâbî (870-950) ve İbn Sînâ (980-1037) olmak üzere Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacıardan gelen etkiyle birlikte,³ hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemişler, mantıkla ilgili eserlerinde her ikisine de yer vermişlerdir.⁴

Günümüze ulaşamayan bazı metinlerinde Kindî'nin, bitişik ve ayrışık şartlı kıyaslarla ilgilendiği bilinmektedir.⁵ Fârâbî'nin, eserlerinde şartlı önermeleri ele aldığı görülmekte, hocası Ebû Bişr Mettâ İbn Yunus'un da (860-940) şartlı kıyaslara dair bir risale kaleme aldığı kaydedilmektedir.⁶ Ancak, şartlı önermeler ve onlardan kurulan şartlı kıyaslar, derinlemesine ilk kez İbn Sînâ tarafından incelenmiş ve onun tarafından ortaya konmuştur.⁷

İslam mantık geleneğinde kıyasın nasıl sınıflandırılacağı, seçmeli (istisnâî) kıyasın bu sınıflandırmada hangi başlık altında yer alacağı hususunda görüş ayrılıkları vardır. Fârâbî, kıyasları yüklemli ve şartlı olmak üzere ikiye ayırmakta,⁸ seçmeli kıyasları da bu sınıflandırma

---

² Ferruh Özpilavcı, *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 190; Muhammet Nasih Ece, *İbn Rüşd'dün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 72; İbrahim Çapak, *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2006), 63.

³ Bkz. Çapak, *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*, 161-196.

⁴ Nazım Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışları)", *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2007, Cilt: 10, 29, 145-146.

⁵ Nicholas Rescher, "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler", çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIV/25 (2012), 243-244, dp.19.

⁶ Enver Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019), 29.

⁷ Rescher, "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler", 237; Harun Kuşlu, "İbn Sînâ ve Nasîruddîn Tûsî Mantığında Şartlı Önermeler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/30 (2014/2), 2.

⁸ Fârâbî, *Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağîr (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri içinde)*, nşr. Mübahat Türker-Küyel, (Ankara: AKM Yayınları, 1990), [59] 101 (Bu esere ilişkin atıflarda köşeli parantez içerisindeki sayfa numaraları Arapça metni göstermek amacıyla

içerisinde şartlı kıyasların altında bir başlık olarak değerlendirmektedir.⁹ İbn Sînâ ise kıyası; kesin (iktirânî) ve seçmeli olmak üzere ikiye ayırmakta,¹⁰ yüklemli ve şartlı kıyasları ise kesin kıyaslar başlığı altında incelemektedir.¹¹ Her iki görüş karşılaştırıldığında; Fârâbî seçmeli kıyasları şartlı kıyaslar içerisinde ele alırken İbn Sînâ başlı başına kıyasın bir türü olarak telakki etmektedir.¹² İbn Sînâ, Fârâbî'nin şartlı kıyaslarını kesin şartlı ve seçmeli şeklinde ikiye ayırmış ve şartlı kıyasları detaylı bir şekilde ele alarak mantık alanına önemli katkıda bulunmuştur.¹³

Geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında,¹⁴ mantığın seçmeli kıyas konusunun birbirinden farklı ele alındığı, geçersiz seçmeli kıyas örneklerinin geçerli kabul edildiği görülür. Çalışmamızda seçmeli kıyasların iki türünden biri olan, “Şartlı öncülü ayrık şartlı (munfasıl) önerme olan seçmeli kıyaslar” konusunu ele alacağız. Yapılan hatalara ve yanlış örneklere değineceğiz. Çalışmayı geniş tutmamak amacıyla seçmeli kıyasların diğer türü olan, “Şartlı öncülü bitişik şartlı önerme olan seçmeli kıyaslar” konusunu ise ayrı bir çalışmada değerlendireceğiz.

1. Seçmeli (İstisnâî) Kıyas

Kıyaslar ihtiva ettikleri önermelerin sayı ve yapıları bakımından çeşitli şekillerde ele alınır. Kendilerini meydana getiren önermelerin

---

kullanılmıştır.); *Kitâbu'l-Kiyâs II (el-Mantık inde'l-Fârâbî içinde)*, thk. Refik el-Acem, (Beyrut: 1986), C. II, 20.

⁹ Fârâbî, *Kitâbu'l-Kiyâs II*, 31-33; *Kitâbu'l-Kiyâsî's-Sağır*, [66-69] 105-108; Mustafa Yeşil, *Fârâbî'de ve Quine'da Dil-Anlam ve Doğruluk İlişkisi*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015), 157-158.

¹⁰ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Süleyman Dünya, (Beyrut: 1992), 374.

¹¹ İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, 377-459; *eş-Şifâ IV, el-Mantık, el-Kiyâs*, nşr. İbrahim Madkour, (Kahire: 1964), 106.

¹² Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 273.

¹³ Bkz. Ali Durusoy, “Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme”, *İslami İlimler Dergisi*, 5/2 (2010), 9-20.

¹⁴ Esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ anlayışına uygun olarak yazılan mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzını esas alan ve mantık konularını Batı Klasik mantıkçılarının düşünceleri ile karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışan Necati Öner'in *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabını ve bu kitabı örnek alarak, konuları bazen daha geniş bazen daha dar bir şekilde ele alıp işleyen, benzeri tarzda kaleme alınmış Klasik Mantık kitaplarını inceleme konusu yaptık.

sayısına göre, önce “basit kıyaslar” ve “bileşik (mürekkep) kıyaslar” diye ikiye ayrılan kıyaslardan; basit kıyaslar iki öncül ve bir sonuçtan, bileşik kıyaslar ise ikiden fazla öncülden meydana gelir. Öncülleri ikiden fazla olduğu için bileşik kıyaslar aynı zamanda iki veya daha fazla kıyası da ihtiva ederler.

Kıyaslar sonra da kendilerini meydana getiren önermelerin yapısına yani sonucun öncüllerde anlam veya şekil bakımından bulunup bulunmamasına göre “kesin (iktirânî) kıyas” ve “seçmeli kıyas” diye ikiye ayrılır. İktirânî kıyaslar, öncülleri olan önermelerin yüklemli önerme veya şartlı önerme olmasına göre “yüklemli kesin kıyaslar” ve “şartlı kesin kıyaslar” diye ikiye ayrılır. Seçmeli kıyaslar da, şartlı önerme olan ilk öncülün bitişik (muttasıl) şartlı önerme ve ayrık (munfasıl) şartlı önerme olmasına göre “bitişik şartlı seçmeli kıyas” ve “ayrık şartlı seçmeli kıyas” diye ikiye ayrılır.

Seçmeli kıyasta kıyasın sonucunun (neticesinin) aynı hali yahut karşıt hali (nakîz/çelişik), öncüllerde hem şeklen (bilfiil) hem de anlam bakımından (bilkuvve) bulunur.¹⁵ Bu kıyasın öncüllerinin biri şartlı önerme, diğeri yüklemli önerme olur. Birinci öncülün daima şartlı önerme olması gerekir. Bu nedenle ona “şartlı öncül” denir. İkinci öncül ise

---

¹⁵ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik fî-Tahrîri'd-Dekâik*, Tenkidli Metin ve İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu, (İstanbul: 1998), 122; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, (İstanbul: 1277), 182; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr fî Şerh-i Metâliu'l-Envâr*, (İstanbul: 1277), 182; Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsîyye fî'l-Kavâidi'l-Mantıkîyye*, (Kum: tarihsiz), 140; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkîyye fî Şerh-i Risâleti's-Şemsîyye*, (Kum: tarihsiz), 140; Taftazânî, *Tehzîbu'l-Mantık (Tecdîdü İlmi'l-Mantık içinde)*, (Kahire: tarihsiz), 122; el-Habîsî, *eş-Şerh ale't-Tehzîb (Tecdîdü İlmi'l-Mantık içinde)*, (Kahire: Tarihsiz), 122; Fenârî, *Şerh-i Îsâğûcî*, (Matbaati Osmaniye, 1309), 20, 23; Ahderî, *es-Süllem (el-Mantiku'l-Munazzam içinde)*, (Mısır: tarihsiz), 94, 125; el-Mevî, *eş-Şerh ale's-Süllem, (el-Mantiku'l-Munazzam içinde)*, (Mısır: Tarihsiz), 125; Gelenbevî, *eş-Şerh alâ Îsâğûcî*, (Matbaati Sultaniye, 1283), 53; *Risâle fî'l-Kıyâs*, (İstanbul: 1297), 73; Ayrıca bkz. Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, (İstanbul: Matbaai Amire, 1293), 62; Ali Sedâd, *Mîzânu'l-Ukûl fî'l-Mantık ve'l-Uşûl*, (İstanbul: Karâbet ve Kasbar Matbaası, 1303), 73; İzmirli, *Felsefe Dersleri*, Dersaadet Matbaası, (İstanbul: h.1330), 222; eş-Şâmî, *Dirâsâtun fî İlmi'l-Mantık-el-Kıyâs*, (1960), 24; el-Muzaffer, *el-Mantık*, C. II, (Beyrut: 1980), 206-207; Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 274.

genellikle, 'lakin', 'ancak', 'yahut' ve 'hâlbuki' diye başlayan bir yüklemli önerme olur. Buna da "seçmeli öncül" denir.¹⁶

Şartlı öncül, sonucu içinde bulundurur ve iki bileşenden (önerme) meydana gelir. İlkine mukaddem (ön bileşen), sonrakilere tâlî (art bileşen) denir.¹⁷ Seçmeli öncül ise, şartlı öncülün bileşenlerinden birinin aynısı veya bir bileşenin karşıt hali olur.¹⁸ Birinci öncülü şartlı önerme, ikinci öncülü yüklemli önerme olan bu çeşit kıyasların sonuçları yüklemli önerme olur.¹⁹

1.1. Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyaslar

Bir öncülü ayrık şartlı önerme, diğer öncülü ise yüklemli önermeden meydana gelen bu tür kıyasların ilk öncülü, ayrıklık bildiren "veya", "ya ya", "ya da" ekleriyle kurulur. Bu ekler, mukaddem ve tâlîyi birbirinden ayırır ve önermede seçeneklerin varlığını dile getirir.

Ayrık şartlı seçmeli kıyaslarda; yüklemli önerme olan ikinci öncül, ayrık şartlı önerme olan ilk öncüldeki seçeneklerden birini, yani mukaddem veya tâlîyi, ya da bunların karşıt halini seçer. Dolayısıyla yüklemli önerme, ayrık şartlı önermenin mukaddem veya tâlisinin aynısı ya da karşıt hali olur. Sonuç ise, ikinci öncüle yani ayrık şartlı önermenin herhangi bir seçeneğinin aynısının veya karşıt halinin seçilmesine bağlı olarak, ilk öncülün yani, ayrık şartlı önermenin mukaddem veya tâlisinin aynısı ya da karşıt hali olur.²⁰ Bu durumda, ayrık şartlı önerme ile yüklemli önerme arasında, mukaddemi onaylama ve onaylamama, tâlîyi onaylama ve onaylamama şeklinde dört ayrı form ortaya çıkar.²¹ İslam

---

¹⁶ Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 63; Ali Sedâd, *Mizânü'l-Ukûl*, 74; Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1967), 36; *Klasik Mantık*, (Ankara: AÜİF yayınları, 1991), 107, 132; Abdülkuddüs Bingöl, *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 100.

¹⁷ İzmirlî, *Felsefe Dersleri*, 224.

¹⁸ Kazvîni, *er-Risâletü'l-Şemsîyye*, 163; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkîyye*, 163.

¹⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 135.

²⁰ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 179-180; el-Mevvî, *eş-Şerh ale's-Süllem*, 127-128; Ahmed Demenhûrî, *Risâletün fi'l-Mantık (İzahu'l-Mubhem fi Meâni's-Süllem)*, (Beyrut: 1996), 86.

²¹ Bu dört formdan mukaddemi onaylamayı (a), tâlîyi onaylamayı (b), mukaddemi onaylamamayı (c), tâlîyi onaylamamayı ise (d) harfleri ile göstereceğiz.

mantıkçıları bu formların sonuç vermesi için ayrık şartlı önermenin şu üç şartı²² taşıması gerektiğini belirtirler:²³

- Şartlı öncül olumlu olmalıdır.²⁴
- Ayrık şartlı öncül gerekli (inâdiyye)²⁵ olmalıdır.
- Şartlı öncül tümel olmalıdır.²⁶

Ayrık şartlı seçmeli kıyaslarda, mukaddem ile tâlî arasındaki ilişkiye göre ortaya çıkan formlar ve bu formların sonuç vermesi, ayrık şartlı önermenin türüne ve taşıması gereken şartlara bağlıdır. Ayrık şartlı önermeler, mukaddem ile tâlî arasındaki doğru ve yanlış değer çiftine göre iki gruba ayrılmaktadır:

---

²² Bkz. Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 179; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 245; Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsîyye*, 163; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye*, 163; Bingöl, *Gelenbevi*, 100; Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 63; İsmail Hakkı, *Mi'yâru'l-Ulûm*, (İstanbul: 1315), 69; Öner, *Klasik Mantık*, 133; Tahir Yaren, *Kıyasların Yapısı*, (Ankara: İlâhiyât, 2003), 55; Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 276-277.

²³ Kâtibî'ye göre, ayrık şartlı önermenin olumlu ve tümel olmasının belirtilmesi yeterlidir. Ayrık şartlı önermenin seçenekleri arasındaki gerekli (inâdiyye) ve rastlantısal (ittifâkiyye) şeklindeki ilişki, kıyasın sonuç verip vermemesini etkilememektedir. Bu nedenle ayrık şartlı önermenin gerekli veya rastlantısal olması yönünde bir üçüncü şart gerekmemektedir. (Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 273.)

²⁴ Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 276.

²⁵ Gerekli (Inâdiyye): Ayrık şartlı önermelerde, mukaddem ile tâlînin karşıt hali arasında birbirine nedenlik gibi bir bağ bulunan veya her ikisi ayrı nedenin eseri olan önermelerdir. Meselâ,

“Ya güneş doğmuştur yahut gece mevcuttur.” önermesinde mukaddem olan “güneş doğmuştur” tâlînin karşıt hali olan “gece mevcut değildir”in nedenidir.

“Ya etraf aydınlıktır veya gece mevcuttur.” önermesinde ise, mukaddem olan “etraf aydınlıktır” ile tâlînin karşıt hali olan “gece mevcut değildir” aynı nedenin, yani güneşin doğmuş olmasının eseridirler.

(Bkz. Öner, *Klasik Mantık*, 58-60; Bingöl, *Gelenbevi*, 74-75)

²⁶ Gelenbevi (Bingöl, *Gelenbevi*, 100) ve İsmail Hakkı, iki öncülden birinin tümel olması gerektiğini (*Mi'yâru'l-Ulûm*, 69) Ahmet Cevdet ise sadece şartlı öncülün tümel olması gerektiğini söylüyor. (*Mi'yâr-ı Sedâd*, 63) Ayrıca bkz. Öner, *Klasik Mantık*, 133.

(i) Hakîkiye (bağdaşmaz/uzlaşmaz): Ayrık şartlı önermenin mukaddem ve tâlîsi hiçbir şekilde birleşmiyorsa, yani birinin onayladığını diğeri onaylamıyorsa “hakîkiye” türünden ayrık şartlı seçmeli kıyastır.

(ii) Gayrı hakîkiye (bağdaşır/uzlaşır): Ayrık şartlı önermenin mukaddem ve tâlîsi birbirlerini onaylama ya da onaylamama hususlarının birinde birleşiyor diğeri ayrışıyor “gayrı hakîkiye” türünden ayrık şartlı seçmeli kıyastır.

(i) Ayrık şartlı öncülü “hakîkiye” türü önerme olan seçmeli kıyaslar

Ayrık şartlı öncülü hakîkiye türü önerme olan bu tür kıyaslar, şartlı öncülün iki veya ikiden fazla seçenekten meydana gelmesine göre iki kısımda ele alınabilir.

1. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyaslar

Ayrık şartlı öncülü hakîkiye olan seçmeli kıyaslarda seçeneklerden birini seçmek üçüncü bir alternatif imkân tanımaksızın diğeri reddetmeyi gerektirir. Zira hakîkiye türü önermenin bileşenleri arasında aklın “çelişiklik” ve “üçüncü şıkkın imkânsızlığı” ilkesi bulunur ve daima birbiriyle bağdaşmaz/uzlaşmaz olarak kalır. Dolayısıyla, hakîkiye türü önermelerde, mukaddem ve tâlînin ikisi birden doğru ya da ikisi birden yanlış olmaz. Biri doğru olunca diğeri mutlaka yanlış olur.²⁷ Mukaddem ve tâlî birbiriyle bağdaşmaz/uzlaşmaz ve birbirlerini tamamen tüketirler.²⁸

Bu tür kıyaslarda mukaddem ve tâlîden birini seçme formlarına “modus ponendo tollens” (onaylamak yoluyla olumsuzlamak/değillemek), mukaddem ve tâlîden birini reddetme formlarına ise “modus tollendo ponens” (olumsuzlamak/değillemek yoluyla onaylamak)²⁹ denir.

Ayrık şartlı öncülü hakîkiye türü önerme olan ve ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen bu tür kıyaslarda biçim yönünden söz

²⁷ Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 48; Öner, *Klasik Mantık*, 60-61; Bingöl, *Gelenbevi*, 76.

²⁸ James Edwin Creighton, *An Introductory Logic*, (London: The Macmillan Company, 1919), 154.

²⁹ Creighton, *An Introductory Logic*, 155; Doğan Özlem, *Mantık Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi*, (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999), 213; Ralph M. Eaton, *General Logic*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1931), 189.

konusu olan dört kıyas formunun dördü de geçerli olarak şu şekilde sonuç verir:

(a) Şartlı öncülün mukaddeminin aynısını seçme, tâlînin karşıt halini sonuç verir.

(b) Şartlı öncülün tâlîsinin aynısını seçme, mukaddemin karşıt halini sonuç verir.

(c) Şartlı öncülün mukaddeminin karşıt halini seçme, tâlînin aynısını sonuç verir.

(d) Şartlı öncülün tâlîsinin karşıt halini seçme, mukaddemin aynısını sonuç verir.

Özetle, ayrıık şartlı öncülün seçeneklerinden; (ab) herhangi birinin aynısını seçme, diğgerinin karşıt halini (nakîz/çelişik), (cd) herhangi birinin karşıt halini seçme diğgerinin aynısını sonuçlandırır.³⁰

Görüldüğü üzere bu tipteki kıyaslarda, seçeneklerin ikisinin bir arada bulunmasının imkânsız olması sebebiyle dört çeşit sonuç elde edilir.³¹ Birinin olumlusunu seçme diğgerinin olumsuzunu, birinin olumsuzunu seçme da diğgerinin olumlusunu sonuç verir. Böylelikle olumlusunu seçmekle iki sonuç ve olumsuzunu seçmekle iki sonuç elde edilir. Meselâ, "Daima ya bu sayı tektir veya bu sayı çifttir." önermesi dört ihtimali içerir. Bu ihtimaller; sayının çiftse tek olmaması, tekse çift olmaması, çift değilse tek olması ve tek değilse çift olması.³²

Bir kısım genel mantık kitapları hakîkiyye ve gayrı hakîkiyye ayrıık şartlı seçmeli kıyaslardan bahsetmekte, bir kısmı ise bu ayırımı değginmemektedir. İncelediğimiz mantık kitapları, ayrıık şartlı seçmeli kıyasların dört formda da sonuç verdiğini belirtirken, bazıları sadece birinci forma örnek vermekte, bazıları diğger üç forma da örnek vermektedir. Ayrıık şartlı gayrı hakîkiyye kıyasa ait olan ve geçersiz sonuçlar verebilen örnekler, ayrıık şartlı hakîkiyye kıyas için de kullanılmakta, geçersiz formlardan ise söz edilmemektedir. Bu husus ve

---

³⁰ İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 223; Öner, *Klasik Mantık*, 131; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 171; Bingöl, *Gelenbevi*, 102; Ralph M. Eaton, *General Logic*, 184.

³¹ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 246; Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsîyye*, 164; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkîyye*, 164.

³² el-Muzaffer, *el-Mantık*, 252.

örnekler sonraki kısımda ele alınacaktır.

(a) Mukaddemin aynını seçme

Bu sayı tektir veya bu sayı çifttir.

Bu sayı tektir.

O hâlde bu sayı çift değildir.

(b) Tâlînin aynını seçme

Bu sayı tektir veya bu sayı çifttir.

Bu sayı çifttir.

O hâlde bu sayı tek değildir.

(c) Mukaddemin karşıt halini seçme

Bu sayı tektir veya bu sayı çifttir.

Bu sayı tek değildir.

O hâlde bu sayı çifttir.

(d) Tâlînin karşıt halini seçme

Bu sayı tektir veya bu sayı çifttir.

Bu sayı çift değildir.

O hâlde bu sayı tektir.

Görüldüğü üzere, hakîkiyye türü önermelerde, akıl ilkelerinden “çelişiklik” ve “üçüncü şıkkın imkânsızlığı” ilkeleri gereği, seçeneklerden biri doğruysa diğer seçenek zorunlu olarak yanlış olmaktadır. Seçenekler birbirini tamamen tüketmektedir.³³ Dolayısıyla seçeneklerden birini seçmek üçüncü bir ihtimale imkân tanımaksızın diğer seçeneği reddetmeyi gerektirmektedir. Bu ifadelerde, hüküm birbirine zıt olan iki şeyin kendileri hakkında olduğu için şekil ve içerik olarak geçersizlik görülmemektedir.

---

³³ Creighton, *An Introductory Logic*, 154.

2. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyaslar

Bu tür kıyaslarda, ayrık şartlı önermenin seçenekleri sınırlı ya da sınırsız sayıda olabilir.

2.1. Ayrık şartlı öncülü sınırlı seçenekten meydana gelen kıyaslar

Seçmeli kıyastaki ayrık şartlı önermenin seçenekleri sınırlı sayıda olursa, yüklemli öncülde seçeneklerden herhangi birinin aynısını seçme, ya geri kalan seçeneklerin toplamının oluşturduğu ayrık şartlı önermenin karşıt hali şeklinde ya da tek tek geri kalanların her birinin sonuçta zikredilmesi şeklinde sonuç verir.³⁴ Diğer bir ifadeyle, ayrık şartlı öncülün seçeneklerinden herhangi birini seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini sonuç olarak verir. Seçeneklerden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynını sonuç olarak verir. Yani sonuç geri kalan seçeneklerden meydana gelen ayrık şartlı bir önerme olur.³⁵

(ab) Seçeneklerden herhangi birinin aynını seçme

Bu sayı, ya diğer sayıdan fazladır ya ona eşittir ya da ondan eksiktir.

Fakat ondan fazladır.

O hâlde ona eşit de değildir, ondan eksik de değildir.

(cd) Seçeneklerden herhangi birinin karşıt halini seçme

Bu sayı, ya diğer sayıdan fazladır ya ona eşittir ya da ondan eksiktir.

Fakat o fazla değildir.

O hâlde ya ona eşittir ya da ondan eksiktir.

Burada, başka kıyaslar yaparak tek seçeneğe varıncaya/ulaşımaya kadar kıyas devam ettirilebilir:

Bu sayı, ya ona eşittir ya da ondan eksiktir.

Fakat o eksik değildir.

O hâlde bu sayı eşittir.

---

³⁴ Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 287.

³⁵ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180.

Sayıları belli ve sınırlı olması koşuluyla ayırık şartlı önermenin iki seçenekten meydana gelmesi ile üç ve daha fazla seçenekten kurulu olması arasında, sonuç verme bakımından farklılıklar bulunmaz. Zira ikisi de sonuç verme noktasında eşittirler. İki seçenekten oluşan ayırık şartlı önerme, yüklemli öncülde bir seçeneğin seçilmesiyle diğere seçeneğin karşıt halini sonuç olarak verir. Üç ve daha fazla ama sınırlı sayıdan oluşan ayırık şartlı önerme, yüklemli öncülde bir seçeneğin seçilmesiyle diğere seçeneklerin karşıt halini sonuç olarak verir. Sonuç ayırık şartlı önerme olur.³⁶

2.2. Ayırık şartlı öncülü sınırsız/sonsuz seçenekten meydana gelen kıyaslar

Seçmeli kıyastaki ayırık şartlı önermenin seçenekleri sonsuz/sınırsız sayıda seçenekten meydana geldiğinde, yüklemli öncülde bu seçeneklerden her hangi birinin seçilmesiyle sonuç elde edilemez.³⁷ Mesela “sayı ya birdir ya ikidir ya da ...” şeklinde tertip edilen bir ayırık şartlı önermeden, yüklemli öncülde “sayı birdir” şeklinde her hangi biri seçilse sonuç elde edilemez. Çünkü geri kalan sayılar zapt edilmediği için onlarla birlikte sonuçta bir olumsuz ayırık şartlı önermenin tertip edilmesi imkânsız olur.³⁸

Sayı ya birdir, ya ikidir ya da ...

Ancak sayı birdir,

???

Sonuç vermeyen sınırsız sayıda seçenekten meydana gelen ayırık şartlı önermenin yer aldığı seçmeli kıyasın, sonuç veren ikiden daha fazla sınırlı sayıda seçenekten oluşan ayırık şartlı önermenin yer aldığı seçmeli kıyas gibi olduğu iddia edilmektedir. Onlar, ayırık şartlı önermede mesela “sayı ya ikidir ya üçtür ya dördtür ya da bunun dışındadır” şeklinde sınırsız sayıda seçenek yer alabileceğini, yüklemli öncülde ise mesela “sayı ikidir” şeklinde bir önermenin kurulabileceğini ve sonucun da “o

---

³⁶ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 288.

³⁷ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 289.

³⁸ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 289.

halde sayı geri kalanlar değildir” şeklinde çıkabileceğini savunmaktadır.

Kâtibi iddia edilen bu düşünceye karşı çıkmaktadır. Ona göre, kurulan yeni ayrık şartlı önerme sınırsız sayıda değil iki seçenekten oluşmaktadır. Nitekim ayrık şartlı önermenin iddia edilen sınırsız sayıdaki seçenekleri iki seçeneğe indirgenmektedir. Şöyle ki; “sayı; ya ikidir ya üçtür ya dördtür ya da onların dışındadır” önermesi “sayı ya ikidir ya da onun dışındadır” şeklinde iki seçenekten oluşan ayrık şartlı önermeye dönüştürülmektedir. Bu nedenle sınırsız sayıda olduğu iddia edilen ayrık şartlı önerme aslında sınırlı bir hale getirilmekte ve iki seçeneğe indirgenmektedir.³⁹ Dolayısıyla Kâtibî ayrık şartlı önermesi sınırsız sayıda seçenekten oluştuğu iddia edilen böyle bir seçmeli kıyası kabul etmemektedir.⁴⁰

(ii) Ayrık şartlı öncülü “gayrı hakîkiyye” türü önerme olan seçmeli kıyaslar

Ayrık şartlı öncülü “gayrı hakîkiyye” türü önerme olan bu tür kıyasların, ayrık şartlı önermesinin mukaddem ve tâlisi (art bileşen), birbiriyle ya olumluda ayrılır olumsuzda birleşir ya da olumluda birleşir olumsuzda ayrılır. Önermeler bu yapılarına göre “mâniâtü'l-cem” (birleşmeye engel) ve “mâniâtü'l-hulû” (ayrışmaya engel) isimlerini alırlar. Bu adlandırma seçmeli kıyastaki ayrık şartlı önermenin hakîkiyye dışında olduğunu belirtmek için tercih edilir. Bu önermelerle yapılan kıyasların da geçerli olup olmadıkları farklı formlarda meydana gelir. Dolayısıyla ikinci gruptaki bu kıyaslar iki ayrı başlık altında ele alınabilir:

1. Ayrık şartlı öncülü “mâniâtü'l-cem” türü önerme olan seçmeli kıyaslar

Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-cem türü önerme olan bu tür kıyaslar, şartlı öncülün iki veya ikiden fazla seçenekten meydana gelmesine göre iki grupta ele alınabilir:

1.1. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyaslar

Ayrık şartlı önermesinin seçenekleri yani mukaddem ve tâlisi arasında üst karşıtlık ilişkisi ve dolayısıyla yalnız doğrulukları bakımından ayrıklık bulunan bu kıyasın ayrık şartlı önermesine

³⁹ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 289.

⁴⁰ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 289.

“mâniâtü'l-cem” denir. Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-cem türü önerme olan bu tür kıyasların sonuç verme durumu şu şekilde olur:

(ab) Şartlı önermenin seçeneklerinden birinin aynını seçme diğerinin karşıt halini, yani mukaddem ile tâlîden herhangi birinin aynını seçme, diğerinin karşıt halini sonuç olarak verir.

(cd) Şartlı önermenin seçeneklerinden birinin karşıt halini seçme diğerinin aynını, yani mukaddem ile tâlîden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğerinin aynını sonuç vermez. Çünkü karşıt halini seçme da, iki öncülün yanlışlıkta birleşmeleri ihtimali bulunur. Yani önermenin iki bileşeni birden yanlış olabilir.⁴¹

Seçeneklerden birinin karşıt halini seçme demek, karşıt hali seçilen seçeneğin yanlış olduğunu söylemek demektir. Bir seçeneğin yanlış olduğunu bilmek ise, diğer seçenek hakkında herhangi bir fikir vermemektedir. Yani, seçeneklerin her ikisi birlikte yanlış olabileceğinden, birinin yanlış olduğunu bilmek diğerinin doğru mu yoksa yanlış mı olacağı hakkında bir ipucu vermemektedir.⁴² Dolayısıyla, mukaddem veya tâlîden biri doğruysa diğeri mutlaka yanlıştır. Bunun tersine seçeneklerden biri yanlış olduğunda diğeri doğru veya yanlış olabilmektedir. Yani mukaddem ve tâlînin ikisi birden doğru olamazken ikisi birden yanlış olabilmektedir. Böyle bir önermeyle yapılan kıyasta, seçmeli öncül olarak seçeneklerden birinin karşıt hali alındığında, sonuç zorunlu bir biçimde diğere seçeneğin aynısı çıkmamaktadır. Bu nedenle mâniâtü'l-cem türü önermeyle kurulan kıyasın geçerli olabilmesi için seçmeli öncül olarak seçeneklerin karşıt hali değil, sadece aynısı alınmalıdır. Yani, mâniâtü'l-cem sadece aynını seçmekle sonuç vermektedir. Bunlar da iki tanedir:

(a) Mukaddemin aynını seçme

Bir şey ya ağaçtır veya taşdır.

Bu şey ağaçtır.

O hâlde bu şey taş değildir.

⁴¹ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 246; Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsîyye*, 164; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye*, 164; Şahin, *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 289.

⁴² el-Mevî, *eş-Şerh ale's-Süllem*, 128-129.

(b) Tâlinin aynını seçme

Bir şey ya ağaçtır veya taştır.

Bu şey taştır.

O hâlde bu şey ağaç değildir.⁴³

Geçerli olan bu kıyasın mukaddem veya tâlisinden birinin aynını seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün karşıt hali çıkar. Dolayısıyla seçeneklerin aynısını seçmeli öncül yapıldığında sonuç form bakımından geçerli içerik bakımından da doğru çıkar. Aynıklık yalnızca seçeneklerin doğruluğu bakımından gerçekleştiği için bir seçenek olumlu alındığında sonuç zorunlu bir biçimde olumsuz olur. Bu tür kıyas formlarına “modus ponendo tollens” (onaylamak yoluyla olumsuzlamak/değillemek)⁴⁴ denir.

Mâniâtü'l-cem’de seçeneklerin herhangi birinin karşıt hali seçilemez, çünkü tek sonuç çıkmaz. Yani, mukaddem ve tâlinin olumsuzu seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak doğru çıkmaz.⁴⁵ Seçenekler birbirlerini tamamen tüketmediklerinden üçüncü bir ihtimal mümkün olur.

(c) Mukaddemin karşıt halini seçme

Bir şey ya ağaçtır veya taştır.

Bu şey ağaç olmayandır.

O hâlde bu şey taştır! (Geçersiz!)

Bir şeyin ağaç olmaması, taş olmasını gerektirmez.

(d) Tâlinin karşıt halini seçme

Bir şey ya ağaçtır veya taştır.

---

⁴³ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 246; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye*, 164; Kazvînî, *er-Risâletü'ş-Şemsiyye*, 164; el-Habîsî, *eş-Şerh ale't-Tehzîb*, 144; Gelenbevî, *Risâle fi'l-Kıyâs*, 15-16; Bingöl, *Gelenbevî*, 103; Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 66; İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 223-224.

⁴⁴ Özlem, *Mantık*, 207-210.

⁴⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 135; Farklı örnekler için bkz. Yıldırım, *Mantık El Kitabı*, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976), 102-103.

Bu şey taş olmayandır.

O hâlde bu şey ağaçtır! (Geçersiz!)

Bir şeyin taş olmaması, ağaç olmasını gerektirmez.

Geçersiz olan bu kıyasın mukaddem veya tâlisinden birinin karşıt hali seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün aynısı çıkmaz. Önermenin yapısından dolayı seçeneklerin ikisi de yanlış olabilir. Seçeneklerden biri onaylanmadığında, diğerinin onaylanması zorunluluk kazanmaz. Dolayısıyla bu örneklerden zorunlu olarak “Bu şey taştır.” veya “Bu şey ağaçtır” sonuçları çıkmaz. İki seçeneğin dışında başka bir şey de olabilirler. Yani, bir şeyin ağaç olmaması, taş olmasını gerektirmediği gibi, taş olmaması da ağaç olmasını gerektirmez. Bütün ihtimaller göz önüne alınıp tek sayılarak belirtilmediği için kıyas geçersiz olur. Olumsuzluğu belirtilen halin dışında bütün ihtimaller söz konusu olur.

Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-cem olan seçmeli kıyaslarda, bir seçeneğin karşıt halinin seçilmesiyle diğer seçeneğin aynısını sonuç vermemesi, ayrık şartlı önermenin seçeneklerinin bir arada toplanmalarının imkânsızlığı nedeniyledir. Buna karşın “bu şeyin” iki seçenek dışında olabilme imkânı mevcuttur. Bundan dolayı yüklemli öncülde bir seçeneğin karşıt halinin seçilmesi diğer seçeneğin aynısını intaç ettirmemektedir.⁴⁶ Dolayısıyla mâniâtü'l-cem tarzı önermelerden seçmeli kıyasların kurulması halinde, yüklemli öncülde bir seçeneğin karşıt halinin seçilmesi diğer seçeneğin aynısının sonuç olarak çıkmasına vesile olamamaktadır.

1.2. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyaslar

(ab) Ayrık şartlı öncülün seçeneklerinden herhangi birini seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini sonuç olarak verir. Sonuç geri kalan seçeneklerden meydana gelen ayrık şartlı bir önerme olur.

“Furkan, ya Ankara'da ya İstanbul'da ya da İzmir'dedir.”

Furkan Ankara'dadır.

---

⁴⁶ Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 290.

O halde Furkan ne İstanbul'dadır, ne İzmir'dedir.

Furkan İstanbul'dadır.

O halde Furkan ne Ankara'dadır, ne İzmir'dedir.

Furkan İzmir'dedir.

O halde Furkan ne Ankara'dadır ne İzmir'dedir.

(cd) Seçeneklerden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynını sonuç vermez.

"Furkan, ya Ankara'da ya İstanbul'da ya da İzmir'dedir."

Furkan Ankara'da değildir.

O halde Furkan ya İstanbul'dadır, ya da İzmir'dedir. (Geçersiz!)

Furkan İstanbul'da değildir.

O halde Furkan ya Ankara'dadır, ya da İzmir'dedir. (Geçersiz!)

Furkan İzmir'de değildir.

O halde Furkan ya Ankara'dadır ya da İzmir'dedir! (Geçersiz!)

Furkan'ın Ankara, İstanbul ya da İzmir'den birinde olmadığı ifade edilirse, diğerlerinden birinde olması zorunluluk arz etmez.⁴⁷

2. Ayrık şartlı öncülü "mâniâtü'l-hulû" türü önerme olan seçmeli kıyaslar

Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-hulû türü önerme olan bu tür kıyaslar, şartlı öncülün iki veya ikiden fazla seçenekten meydana gelmesine göre iki grupta ele alınabilir:

2.1. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyaslar

Ayrık şartlı önermesinin seçenekleri yani mukaddem ve tâlisi arasında alt karşıtlık ilişkisi ve dolayısıyla yalnız yanlışlıkları bakımından ayrıklık bulunan bu kıyasın ayrık şartlı önermesine "mâniâtü'l-hulû" denir. Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-hulû türü önerme olan bu tür kıyasların sonuç verme durumu şu şekilde olur:

---

⁴⁷ Fârâbî, *Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağîr*, [68-69] 107-108. Bkz. *Kitâbu'l-Kıyâs II*, 33.

(cd) Şartlı önermenin seçeneklerinden birinin karşıt halini seçme diğerinin aynını, yani mukaddem ile tâlîden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğerinin aynını sonuç olarak verir.

(ab) Şartlı önermenin seçeneklerinden birinin aynını seçme diğerinin karşıt halini, yani mukaddem ile tâlîden herhangi birinin aynını seçme, diğerinin karşıt halini sonuç vermez. Çünkü aynını seçme de, iki öncülün doğrulukta birleşmeleri ihtimali bulunur. Yani önermenin iki seçeneği birden doğru olabilir.⁴⁸

Seçeneklerden birinin aynını seçme demek, aynısı seçilen seçeneğin doğru olduğunu söylemek demektir. Bir seçeneğin doğru olduğunu bilmek ise, diğer seçenek hakkında herhangi bir fikir vermemektedir. Yani, seçeneklerin her ikisi birlikte doğru olabileceğinden, birinin doğru olduğunu bilmek diğerinin doğru mu yoksa yanlış mı olacağı hakkında bir ipucu vermemektedir.⁴⁹ Dolayısıyla, mukaddem veya tâlîden biri yanlışsa diğeri mutlaka doğrudur. Bunun tersine seçeneklerden biri doğru olduğunda diğeri doğru veya yanlış olabilmektedir. Yani mukaddem ve tâlînin ikisi birden yanlış olamaz ama ikisi birden doğru olabilmektedir. Böyle bir önermeyle yapılan kıyasta, seçmeli öncül olarak seçeneklerden birinin aynısı alındığında, sonuç zorunlu bir biçimde diğer seçeneğin karşıt hali çıkmamaktadır. Bu nedenle mâniâtü'l-hulû türü önermeyle kurulan kıyasın geçerli olabilmesi için seçmeli öncül olarak seçeneklerin aynısı değil sadece karşıt hali alınmalıdır. Yani, mâniâtü'l-hulû yalnız karşıt halini seçmekle sonuç vermektedir. Bunlar da iki tanedir:

(d) Mukaddemin karşıt halini seçme

Bir şey ağaç olmayandır veya taş olmayandır.

Bu şey ağaçtır.

O hâlde taş olmayandır.

(c) Tâlînin karşıt halini seçme

---

⁴⁸ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180-181; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 246; Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsiyye*, 164; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkiyye*, 164; Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 291.

⁴⁹ el-Mevî, *eş-Şerh ale's-Süllem*, 129.

Bir şey ağaç olmayandır veya taş olmayandır.

Bu şey taştır.

O hâlde ağaç olmayandır.⁵⁰

Geçerli olan bu kıyasın mukaddem veya tâlîsinden birinin karşıt hali seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün aynısı çıkar. Dolayısıyla seçeneklerin karşıt hali seçmeli öncül yapıldığından sonuç form bakımından geçerli içerik bakımından da doğru çıkar. Ayırıklık yalnızca seçeneklerin yanlışlığı bakımından gerçekleştiği için bir seçenek olumsuz alındığında sonuç zorunlu bir biçimde olumlu olur. Bu tür kıyas formlarına modus tollendo ponens (olumsuzlamak/değillemek yoluyla onaylamak)⁵¹ denir.

Mâniâtü'l-hulû (ayrışmaya engel)'da seçeneklerden herhangi birisinin aynı seçilemez, çünkü tek sonuç çıkmaz. Yani, mukaddem ve tâlînin olumlusu seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak doğru çıkmaz. Seçenekler birbirlerini tamamen tüketmediklerinden üçüncü bir ihtimal mümkün olur.

(a) Mukaddemin aynını seçme

Bir şey ağaç olmayandır veya taş olmayandır.

Bu şey ağaç olmayandır.

O hâlde taştır! (Geçersiz!)

Bir şeyin ağaç olmaması taş olmasını gerektirmez.

(b) Tâlînin aynını seçme

Bir şey ağaç olmayandır veya taş olmayandır.

Bu şey taş olmayandır.

O hâlde ağaçtır! (Geçersiz!)

---

⁵⁰ Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*, 180-181; Urmevî, *Metâliu'l-Envâr*, 245; et-Tahtânî, *Levâmiu'l-Esrâr*, 246; et-Tahtânî, *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantikiyye*, 164; Kazvînî, *er-Risâletü'ş-Şemsiyye*, 164; el-Habîsî, *eş-Şerh ale't-Tehzîb*, 144; Gelenbevî, *Risâle fi'l-Kıyâs*, 15-16; Bingöl, *Gelenbevî*, 104; Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedâd*, 66; İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 223-224.

⁵¹ Özlem, *Mantık*, 208-211.

Bir şeyin taş olmaması, ağaç olmasını gerektirmez.

Geçersiz olan bu kıyasın mukaddem veya tâlisinden birinin aynı seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün karşıt hali çıkmaz. Önermenin yapısından dolayı seçeneklerin ikisi de doğru olabilir. Seçeneklerden biri onaylandığında, diğerinin onaylanmaması zorunluluk kazanmaz. Dolayısıyla bu örneklerden zorunlu olarak “Bu şey taştır.” veya “ Bu şey ağaçtır” sonuçları çıkmaz. İki seçeneğin dışında başka bir şey de olabilirler. Yani, bir şeyin ağaç olmaması, taş olmasını gerektirmediği gibi, taş olmaması da ağaç olmasını gerektirmez. Bütün ihtimaller göz önüne alınıp tek sayılarak belirtilmediği için kıyas geçersiz olur. Olumsuzluğu belirtilen halin dışında bütün ihtimaller söz konusu olur.

Ayrık şartlı öncülü mâniâtü'l-hulû olan seçmeli kıyaslarda, bir seçeneğin aynısının seçilmesiyle diğer seçeneğin karşıt halini sonuç vermemesi, ayrık şartlı önermenin seçeneklerinin karşıt halinin bir arada toplanmalarının imkânsızlığı nedeniyledir. Buna karşın “bu şeyin” iki seçeneğin karşıt halleri dışında olabilme imkânı mevcuttur. Bundan dolayı yüklemli öncülde bir seçeneğin aynısının seçilmesi diğer seçeneğin karşıt hallerini intaç ettirmemektedir.⁵² Dolayısıyla mâniâtü'l-hulû tarzı önermelerden seçmeli kıyasların kurulması halinde, yüklemli öncülde bir seçeneğin aynısının seçilmesi diğer seçeneğin karşıt halinin sonuç olarak çıkmasına vesile olamamaktadır.

2.2. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyaslar

(cd) Ayrık şartlı öncülün seçeneklerinden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynını sonuç olarak verir. Sonuç geri kalan seçeneklerden meydana gelen ayrık şartlı bir önerme olur.

“Furkan, ne Ankara'da ne İstanbul'da ne de İzmir'dedir.”

Furkan Ankara'dadır.

O halde Furkan ne İstanbul'dadır, ne İzmir'dedir.

Furkan İstanbul'dadır.

---

⁵² Şahin, *Kâtibi'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eseri*, 291-292.

O halde Furkan ne Ankara'dadır, ne İzmir'dedir.

Furkan İzmir'dedir.

O halde Furkan ne Ankara'dadır ne İzmir'dedir.

(ab) Seçeneklerden herhangi birinin aynını seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini sonuç vermez.

"Furkan, ne Ankara'da ne İstanbul'da ne de İzmir'dedir."

Furkan Ankara'da değildir.

O halde Furkan ya İstanbul'dadır, ya da İzmir'dedir. (Geçersiz!)

Furkan İstanbul'da değildir.

O halde Furkan ya Ankara'dadır, ya da İzmir'dedir. (Geçersiz!)

Furkan İzmir'de değildir.

O halde Furkan ya Ankara'dadır ya da İzmir'dedir! (Geçersiz!)

Furkan'ın Ankara, İstanbul ya da İzmir'den birinde olmadığı ifade edilirse, diğerlerinden birinde olması zorunluluk arz etmez.⁵³

2. Klasik Mantık Kitaplarında Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyas Konusunun İşlenişi

2.1. Necati Öner ve *Klasik Mantık* Adlı Eseri

Esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını temele alan, öte yandan Klasik Batı mantıkçılarının düşünceleri ile mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışan, Necati Öner'in *Klasik Mantık* (1970) adlı eseri⁵⁴ değerlendirmemizin ilk sırasında yer almaktadır. Senelerden beri ilgili bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış mantık kitaplarına neredeyse rastlamak mümkün değildir. Daha sonra kaleme alınan Mantık Kitaplarının birçoğu, bu kitabın planını esas alarak, konuları bazen daha geniş bazen daha dar bir şekilde ele alıp işlemişlerdir.

⁵³ Fârâbî, *Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağır*, [68-69] 107-108. Bkz. *Kitâbu'l-Kıyâs II*, 33.

⁵⁴ Necati Öner, *Klasik Mantık*, (Ankara: AÜİF Yayınları, 1991).

Öner, “kıyas çeşitleri” başlığı altında, içerisinde bulundurduğu önermenin sayısına göre, iki öncül ve bir sonuçtan yani üç önermeden meydana gelen “basit kıyaslar” ve ikiden fazla öncülden meydana gelen “bileşik kıyaslar” olmak üzere kıyasları ikiye ayırır. Basit kıyasları da, sonucunun öncüllerde anlam bakımından bulunup da şeklen bulunmadığı “kesin kıyas” ve sonucun aynı yahut karşıt halinin öncüllerde hem anlam hem de şekil bakımından bulunduğu “seçmeli kıyas” olarak ikiye ayırır.⁵⁵ Öncüllerinden biri şartlı önerme diğeri yüklemli önerme olan seçmeli kıyaslarda, yüklemli önerme şartlı önermenin taraflarından birisi veya bir tarafın karşıt hali olur ve böylece dört form ortaya çıkar.

Öner, şartlı öncülü ayrık şartlı olan seçmeli kıyasları, birinci öncülün tarafları arasındaki ilişkiye⁵⁶ göre “hakikiye”, “maniat-ul-cemi” ve “maniat-ul hulu” olmak üzere üçe ayırır.

Öner, “taraplardan birinin aynının seçme diğeriinin karşıt halini; birinin karşıt halini seçme diğeriinin aynının sonuçlandırır.”⁵⁷ diyerek şartlı öncülü ayrık şartlı “hakikiye” olan seçmeli kıyasların dört formunun da sonuç verdiğini belirtir ve sonuç veren bu dört forma şu örneği verir:

“Ya bu sayı tektir veya bu sayı çifttir.”

(a) Bu sayı tektir. O halde çift değildir.

(b) Bu sayı çifttir. O halde tek değildir.

(c) Bu sayı tek değildir. O halde çifttir.

(d) Bu sayı çift değildir. O halde tektir.

Öner, “taraplardan birinin aynını seçme diğeriinin karşıt halini sonuç olarak verir.”⁵⁸ diyerek şartlı öncülü ayrık şartlı “maniat-ul-cemi” olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin sonuç verdiğini belirtir ve sonuç veren bu iki forma şu örneği verir:

---

⁵⁵ Öner, *Klasik Mantık*, 106-107, 132.

⁵⁶ Ayrık şartlı önermeler kendisini meydana getiren iki tarafın yani mukaddem ve tâlinin, doğru ve yanlış değer çiftine göre, birbiri ile olan ilişkileri bakımından çeşitlenir. (Öner, *Klasik Mantık*, 60)

⁵⁷ Öner, *Klasik Mantık*, 134.

⁵⁸ Öner, *Klasik Mantık*, 134.

“Bir şey ya ağaçtır veya taştır.”

(a) *Bu şey ağaçtır. O halde taş değildir.*

(b) *Bu şey taştır. O halde ağaç değildir.*

Öner, “ tarafların karşıt halleri seçilmez, çünkü tek sonuç çıkmaz.”⁵⁹ diyerek şartlı öncülü ayırık şartlı “*maniat-ul-cemi*” olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin ise sonuç vermediğini belirtir ve sonuç vermeyen bu iki forma şu örneği verir:

(c) *Bu şey ağaç olmayandır. O halde taştır.*

Birinci tarafın karşıt hali seçildiğinde, buradan zorunlu olarak “*taştır*” sonucu çıkmaz. Başka bir şey de olabilir.⁶⁰

(d) *Bu şey taş olmayandır. O halde ağaçtır.*

İkinci tarafın karşıt hali seçildiğinde, buradan zorunlu olarak “*ağaçtır*” sonucu çıkmaz. Başka bir şey de olabilir.

Öner, “ taraflardan birinin karşıt halini seçme diğerinin aynını sonuçlandırır.”⁶¹ diyerek şartlı öncülü ayırık şartlı “*maniat-ul-hulu*” olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin sonuç verdiğini belirtir ve sonuç veren bu iki forma şu örneği verir:

“Bir şey ağaç olmayandır veya taş olmayandır.”

(c) *Bu şey ağaçtır. O halde taş olmayandır.*

(d) *Bu şey taştır. O halde ağaç olmayandır.*

Öner, “ taraflardan herhangi birisinin aynı seçilmez.”⁶² diyerek şartlı öncülü ayırık şartlı “*maniat-ul-hulu*” olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin ise sonuç vermediğini belirtmiş ancak sonuç vermeyen bu iki forma örnek vermemiştir.

---

⁵⁹ Öner, *Klasik Mantık*, 134.

⁶⁰ Öner, *Klasik Mantık*, 135.

⁶¹ Öner, *Klasik Mantık*, 135.

⁶² Öner, *Klasik Mantık*, 135.

Aynı örneğin sonuç vermeyen formları şu şekilde olur:

(a) *Bu şey ağaç olmayandır. O halde taşdır.*

Birinci tarafın aynısı seçildiğinde, buradan zorunlu olarak “taşdır” sonucu çıkmaz. Başka bir şey de olabilir.

(b) *Bu şey taş olmayandır. O halde ağaçtır.*

İkinci tarafın aynısı seçildiğinde, buradan zorunlu olarak “ağaçtır” sonucu çıkmaz. Başka bir şey de olabilir.

2.2. Tahir Yaren ve Kıyasların Yapısı Adlı Eseri

Kıyas üzerine yapılmış çalışmalardan biri de, değerlendirmemizin ikinci sırasında yer alan Tahir Yaren’in *Kıyasların Yapısı*⁶³ adlı kitabıdır. Değerlendirmemiz, Yaren’in “Bitişik Şartlı Seçmeli Kıyas” konusunu işleyişi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Yaren, şartlı öncülü ayrık şartlı olan seçmeli kıyasları, “hakikiye”, “maniatu’l-cem” ve “maniatu’l-hulu” olmak üzere üçe ayırır:

Yaren, “tarafardan birinin ikinci öncül yapılması diğer tarafın çelişimini sonuç olarak karşımıza çıkacaktır.”⁶⁴ ve “tarafaların çelişiklerinin doğru olması ve ikinci öncül yapılmaları halinde de diğer taraf sonuç olarak karşımıza çıkacaktır.”⁶⁵ diyerek şartlı öncülü ayrık şartlı “hakikiye”⁶⁶ olan seçmeli kıyasların dört formunun da sonuç verdiğini belirtir ve sonuç veren bu form için “sayı ya çifttir veya tektir” önermesini örnek olarak verir. Bu önerme, *sayının çiftse tek olmaması, tekse çift olmaması, çift değilse tek olması ve tek değilse çift olması* ihtimallerini içinde barındırmaktadır.⁶⁷

Ayrık şartlı bir önermenin şıklarının ikiden fazla olmasının mümkün olduğunu ifade eden Yaren; (ab) şıklardan biri kıyasın ikinci öncülü yapıldığında diğer şıkların çelişiminin tamamının; (cd) şıklardan birinin çelişimi kıyasın ikinci öncülü yapıldığında ise diğer şıkların tamamının

---

⁶³ Tahir Yaren, *Kıyasların Yapısı*, (Ankara: İlâhiyât, 2003).

⁶⁴ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

⁶⁵ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57.

⁶⁶ Önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olur. (Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57)

⁶⁷ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 57-58.

ayrık şartlı bir önerme olarak sonuç olacağını belirtir.⁶⁸ Bu durumda başka kıyaslar yaparak tek şıka ulaşıncaya kadar akıl yürütme zincirinin devam ettirilebileceğini şu örnek üzerinde gösterir:

“Canlılar ya bitkidir ya hayvandır ya insandır.”

(c) *Bu canlı bitki değildir. O halde ya hayvandır ya insandır.*

“Bu canlı ya hayvandır ya insandır.”

(c) *Bu canlı hayvan değildir. O halde insandır.*

“Taraflardan birinin ikinci öncül olarak alınması diğer tarafın çelişğini sonuç olarak karşımıza çıkarır.”⁶⁹ diyerek şartlı öncülü ayrık şartlı “*maniatu'l-cemi*”⁷⁰ olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin sonuç verdiğini belirten⁷¹ Yaren, “taraflardan birinin çelişğini ikinci öncül yapmak suretiyle bir kıyas yapmamız mümkün değildir.”⁷² ve “taraflardan birinin çelişğini almak demek çelişğini aldığımız tarafın yanlış olduğunu söylemek demektir. Bir tarafın yanlış olduğunu bilmekse diğer taraf hakkında herhangi bir fikir vermemektedir.”⁷³ diyerek bu kıyasların dört formundan ikisinin ise sonuç vermediğini belirtir⁷⁴ ve şu örneği verir:

“Herhangi bir şey ya siyahtır ya beyazdır.”

(a) *Bu şey siyahtır. O halde beyaz değildir.*

“Siyah değildir” şeklinde birinci tarafın çelişği alındığında, siyah olmayan şeyin beyaz olabilme ihtimalinin yanı sıra başka ihtimalleri de içerdği için bu kıyastan bir sonuç elde edilemez.⁷⁵

“Herhangi bir şey ya siyahtır ya beyazdır.”

(b) *Bu şey beyazdır. O halde siyah değildir.*

---

⁶⁸ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58.

⁶⁹ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

⁷⁰ Önermenin iki tarafı birden yanlış olabilir. (Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59)

⁷¹ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

⁷² Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

⁷³ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

⁷⁴ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

⁷⁵ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 59.

“Taraflardan birinin çelişğinin ikinci öncül olarak alınması diğer tarafı aynen sonuç olarak karşımıza çıkarır.”⁷⁶ diyerek şartlı öncülü ayrık şartlı “*maniat-ul-hulu*”⁷⁷ olan seçmeli kıyasların dört formundan ikisinin sonuç verdiğini belirten⁷⁸ Yaren, “ tarafları olduğu gibi alıp ikinci öncül yaparsak bundan bir sonuç çıkmaz. Çünkü tarafların her kişi birlikte doğru olabileceğinden birini doğru olduğunu bilmemiz diğerinin doğru mu yoksa yanlış mı olacağı hakkında bize ipucu vermez.” diyerek, bu kıyasların dört formundan ikisinin ise sonuç vermediğini belirtir.⁷⁹

Örnek olarak “Bu şey ya beyaz olmayandır veya siyah olmayandır” önermesini veren Yaren, birinci tarafının çelişği alınıp “Bu şey beyazdır” denildiğinde “O halde siyah olmayandır” sonucunun elde edileceğini; “Bu şey beyaz olmayandır” denildiğinde ise herhangi bir sonuç elde edilemeyeceğini belirtir.⁸⁰

2.3. İbrahim Emiroğlu ve *Klasik Mantığa Giriş* Adlı Eseri

İbrahim Emiroğlu’nun *Klasik Mantığa Giriş* kitabı⁸¹ ülkemizde Necati Öner’in *Klasik Mantık* kitabıyla birlikte Felsefe Bölümlerinin ve özellikle de İlahiyat Fakültelerinin büyük çoğunluğunda ders kitabı olarak okutulmakta ve mantık konularıyla ilgili hususlarda bu iki kitaba sıkça atıfta bulunmaktadır. Emiroğlu, ülkemizde mantık alanında en saygın isimlerden biridir. Değerlendirmemiz, Emiroğlu’nun *bitişik şartlı seçmeli kıyas* konusunu işleyiş ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Emiroğlu, *kıyas çeşitleri* başlığı altında; “kendilerini meydana getiren önermenin sayı ve yapılarına göre *basit kıyaslar*, *bileşik kıyaslar* ve *düzensiz kıyaslar*” olmak üzere kıyasları üçe ayırır.⁸² “İki öncül ve bir sonuçtan oluşan kıyaslara *basit kıyaslar*” diyerek bunları da *kesin (iktiranî, categoric)* ve *seçmeli (istisnai, conjunctive)* diye ikiye ayırır.⁸³ Bu kıyasları da; “eğer kıyasın sonucu öncüllerde anlam bakımından bulunup da, şeklen bulunmazsa bunlara *kesin kıyaslar* denir”; “eğer sonucun aynı veya karşıt

⁷⁶ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58.

⁷⁷ Önermenin taraflarında her ikisi de doğru olabilir. (Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58)

⁷⁸ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58.

⁷⁹ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58.

⁸⁰ Yaren, *Kıyasların Yapısı*, 58.

⁸¹ İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, (Ankara: Elis Yayınları, 2013).

⁸² Bkz. Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140.

⁸³ Bkz. Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140.

hali (nakîzi) öncüllerde hem anlam bakımından hem de şeklen bulunursa buna da *seçmeli kıyas* denir” şeklinde tanımlar.⁸⁴

Kesin kıyasları, yüklemli (hamlî) kesin önermelerden kurulan kıyaslar olarak niteler ve bu kıyaslar için “*Bütün çiçekler sevimlidir; Papatya çiçektir; O halde papatya sevimlidir*” örneğini verir. Bu örnekte sonuç birinci öncülde anlam bakımından bulunur, fakat şeklen bulunmaz.⁸⁵

Seçmeli kıyasları ise öncüllerinden en az biri şartlı (önerme) olan kıyaslar olarak niteler ve bu kıyaslar için “*Eğer mıknaş bu cisim çekerse bu cisim demirdir; Mıknaş bu cisim çekiyor; O halde bu cisim demirdir*” örneğini verir. Bu örnekte sonuç birinci öncülde hem anlam bakımından hem de şeklen bulunur.⁸⁶

Emiroğlu daha sonra bu kıyasları geniş bir şekilde açıklamaya başlar. Kesin kıyasları; yüklemli önermelerden yapılan *yüklemli kesin kıyaslar* ve öncüllerinden biri veya her ikisi de şartlı olan *şartlı kesin kıyaslar* olmak üzere ikiye ayırır.⁸⁷

Yüklemli kesin kıyaslar başlığı altında; *kıyas kuralları, kıyasın mod ve şekilleri ve şekillerin değeri* üzerine yapmış olduğu açıklamaların⁸⁸ ardından Emiroğlu, *şartlı kesin kıyaslar* başlığı altında seçmeli kıyasları ele almaktadır. Seçmeli kıyasların bu başlık altında incelenmesi uygun değildir. Zira seçmeli kıyaslar kesin kıyasların değil, basit kıyasların iki türünden biridir. Bu şekilde bir ayırım, yapılan *kesin kıyas* ve *seçmeli kıyas* tanımlarına aykırıdır. Kitabın içindekiler bölümünde de yer aldığı şekliyle bu kıyaslar şu şekilde tasnif edilmektedir:

B. Kıyas Çeşitleri

1. Basit Kıyaslar

a. Kesin Kıyaslar

aa. Yüklemli Kesin Kıyaslar

ab. Şartlı Kesin Kıyaslar

---

⁸⁴ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 140-141.

⁸⁵ Bkz. Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

⁸⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

⁸⁷ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

⁸⁸ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141-167.

Emiroğlu, *şartlı kesin kıyaslar* başlığı altında “öncüllerinden en az birisi... şartlı önerme olan bu tür kıyaslarda sonuç, hem anlam hem de şekil bakımından, öncüllerde bulunur”⁸⁹ der ve bu kıyaslar için “Eğer şu cisim hareket ediyorsa o cisim canlıdır; şu cisim hareket ediyor; O cisim canlıdır” örneğini verir. Bu örnekteki “O cisim canlıdır” (sonuç) önermesinin hem anlam, hem de şekil bakımından birinci öncülde bulunduğunu belirtir.⁹⁰ Bu tanım ve örnek *şartlı kesin kıyas* tanımına değil *seçmeli kıyas* tanımına uygun düşer.⁹¹ Dolayısıyla seçmeli kıyaslar basit kıyasların iki türünden biri olarak “sonucun öncüllerde anlam veya şeklen bulunup bulunmamasına” göre ya *kesin kıyas* ve *seçmeli kıyas* olarak ya da “kıyası meydana getiren önermelerin yapısına” göre *yüklemli kıyas* ve *şartlı kıyas* olarak tasnif edilmesi doğru olur. Bu iki tasnif çeşidi şu şekilde gösterilebilir:

1. Basit Kıyaslar
  - a. Kesin Kıyaslar
  - b. Seçmeli Kıyaslar
1. Basit Kıyaslar
  - a. Yüklemli Kıyaslar
  - b. şartlı Kıyaslar

---

⁸⁹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 167.

⁹⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 168.

⁹¹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 141.

Ayrık şartlı kıyaslarda, büyük önermedeki iki seçenektan birisinin ya aynı, ya da karşıt halinin küçük önermede seçilmesiyle,⁹² yani seçeneklerden birinin atılması ve diğerinin seçilmesiyle veya birinin onaylanması ve diğerinin reddedilmesiyle, biçim yönünden dört kıyas formunun ortaya çıktığını belirten⁹³ Emiroğlu, bu tür kıyaslarda seçeneklerden biri doğruysa diğerinin yanlış olduğunu söyler.⁹⁴ Verilen örneklerin bu formlara uygun düşüp düşmediğini değerlendireceğiz.

Emiroğlu, bu kıyasların mukaddemi onaylama formu için şu örneği verir:

Ali, ya öğretmen olarak atanacak ya askere gidecektir.

*(a) Öğretmen olarak atanmıştır. O askere gitmeyecektir.*⁹⁵

(b) O askere gitmiştir. Öğretmen olarak atanmamıştır.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(c) Öğretmen olarak atanmamıştır. O askere gitmiştir.

(d) O askere gitmemiştir. Öğretmen olarak atanmıştır.

Bu örnekteki seçenekler arasında bir zorunluluk bulunmaz. İlk öncüldeki seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda diğer seçeneğin reddedilmesi gerekir. Ancak seçeneklerden herhangi birinin reddedilmesi durumunda diğerinin onaylanması gerekmez. Dolayısıyla öğretmen olarak atanması askere gitmesine, askere gitmesi ise öğretmen olarak atanmasına engel olduğu gibi başka herhangi bir şey yapmasına da mani olur. Ancak öğretmen olarak atanmaması askere gitmesini ve askere gitmemesi de öğretmen olarak atanmasını gerektirmez. Zira bir sonraki atamayı bekliyor olabilir.

---

⁹² Seçeneklerden birinin aynını seçmek (yani küçük önermede "...dır" demek) diğerinin karşıt halini (sonuçta "...değildir" demeyi); karşıt halini seçmek (yani küçük önermede "...değildir" demek) de diğerinin aynını (sonuçta "...dır" demeyi) gerektirir. (Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.)

⁹³ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

⁹⁴ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

⁹⁵ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

Emiroğlu, “eksik alternatif iddia etme”, “yanlış dilem” ve “iki zıt seçenek” yanlışlarına sevkedeceği için mukaddemi onaylamanın (*vazu'l-mukaddem*) bazen geçersiz olduğunu; tâlî daha kapsamlı olduğu için mukaddemi onaylamanın, tâlîyi reddetmeyi gerektirmeyeceğini belirtir⁹⁶ ve şu örneği verir:

“Bugün hava ya yağmurludur ya bulutludur.”

*(a) Bugün hava yağmurludur. Bulutlu değildir!*⁹⁷

Emiroğlu'nun bu açıklaması, “iki seçenektan birinin aynı, ya da karşıt hali seçilerek sonuca varılır”⁹⁸ ve “bu tür kıyaslarda seçeneklerden birisi doğruysa diğeri yanlıştır”⁹⁹ ifadelerine uygun düşmemektedir. Zira dört ayrık kıyas formu ile ilgili bu açıklamalardan hangisi dikkate alınacaktır ve verilen örnekler bu açıklamalardan hangisine ait olacaktır.

Aynı örneğin diğere formları şu şekilde olur:

(b) Bugün hava bulutludur. Yağmurlu değildir!

Önermenin yapısı nedeniyle taraflardan biri onaylandığında, diğereinin onaylanmaması zorunluluk kazanmaz. Önermenin taraflarının ikisi de doğru olabilir. Hava hem yağmurlu hem de bulutlu olabileceği için bu çıkarım geçersiz olur.

(c) Bugün hava yağmurlu değildir. Bulutludur!

(d) Bugün hava bulutlu değildir. Yağmurludur!

Bu tür kıyaslarda tarafların karşıt hali seçmeli öncül olarak alındığında sonuç zorunlu bir biçimde geçerli çıkmaz. Taraflar birbirini tamamen tüketmedikleri için üçüncü bir ihtimale imkân tanurlar ve başka alternatifler de düşünülebilir. Hava yağmurlu olmaması bulutlu olmasını; bulutlu olmaması da yağmurlu olmasını gerektirmez. Hava bulutlu ve yağmurlu değildir ama güneşli olabilir.

Emiroğlu, bu kıyasların mukaddemi onaylamama formu için şu örneği verir:

---

⁹⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171, dp. 20.

⁹⁷ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

⁹⁸ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

⁹⁹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

Halil İMAMUĞLUGİL

“Şu gelen insan ya erkektir ya bayandır.”

*(c) Gelen insan erkek değildir. Bayandır.*¹⁰⁰

(d) Gelen insan bayan değildir. Erkektir.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(a) Erkektir. Gelen insan bayan değildir.

(b) Bayandır. Gelen insan erkek değildir.

Bu örnek önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olan “hakikiyye” türü önermeler için geçerli olur ve dört formu da netice verir. Taraflardan biri seçildiğinde diğer tarafın reddini, taraflardan biri reddedildiğinde ise diğer tarafın onaylanmasını gerektirir. Zira *erkek ise bayan değildir, bayan ise erkek değildir, erkek değil ise bayandır, bayan değil ise erkektir.*

Emiroğlu, bu kıyasların tâliyi onaylama formu için şu örneği verir:

“Ya Güneş doğmuştur ya gecedir.”

*(b) Gecedir. Güneş doğmuş değildir.*¹⁰¹

(a) Güneş doğmuştur. Gece değildir.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(d) Gece değildir. Güneş doğmuştur.

(c) Güneş doğmuş değildir. Gecedir.

Bu örnek de önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olduğu “hakikiyye” türü önermeler için geçerli olur ve dört formu da netice verir. Taraflardan biri seçildiğinde diğer tarafın reddini, taraflardan biri reddedildiğinde ise diğer tarafın onaylanmasını gerektirir. Zira *güneş doğmuş ise gece değildir, gece ise güneş doğmamıştır, güneş doğmamış ise gecedir, gece ise güneş doğmamıştır.*

Emiroğlu, bu kıyasların tâliyi onaylamama formu için şu örneği verir:

“Bu sene ya hükûmet krizi olacak ya seçim olacaktır.”

---

¹⁰⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

¹⁰¹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

(d) Seçim olmayacaktır. Hükûmet krizi olacaktır.¹⁰²

(c) Hükûmet krizi olmayacaktır. Seçim olacaktır.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(a) Seçim olacaktır. Hükûmet krizi olmayacaktır.

(b) Hükûmet krizi olacaktır. Seçim olmayacaktır.

Bu örnekteki seçenekler arasında bir zorunluluk söz konusu olmaz. Siyasal ve sosyal iki hadise arasında bir beklenti olmakla birlikte mutlak anlamda bir zorunluluk söz konusu bulunmaz. Dolayısıyla hükümet krizine bağlı olmadan seçim olabilir ya da olmayabilir ve seçim olmasına bağlı kalınmaksızın hükümet krizi olabilir ya olmayabilir. Şöyle ki, hükümet krizi olmadığı halde iktidardaki parti kamuoyu yoklamalarına bağlı olarak seçimi kazanacağını düşünerek erken seçime gidebilir. Hükümet krizi varken seçime gidilmeksizin muhalefetteki partiler aralarında koalisyon kurarak iktidarı değiştirebilir. Normal süresi yaklaştığı için seçim oluyorken hükümet krizi bulunabilir de bulunmayabilir de. Seçimin süresine daha çok zaman varken hükümet krizi olabilir de olmayabilir de. Dolayısıyla bu örnek biçim yönünden dört ayrık kıyas formuna uygun düşüyor gibi görünse de içerik yönünden uygun düşmez.

Bu tür kıyaslarda seçeneklerden biri doğruysa diğerinin yanlış olacağını ifade eden Emiroğlu, İzmirli İsmail Hakkı'nın *Felsefe Dersleri* adlı eserinde geçen şu örneği¹⁰³ zikreder:

“Hükûmet ya kuvvet (cebir ve şiddet)le ya da akıl ve hikmetle idare olunur.”

(c) Fakat kuvvet (cebir ve şiddet)le hükûmet idare olunmaz.

Öyleyse hükûmet akıl ve hikmetle idare olunur.¹⁰⁴

(d) Fakat hükûmet akıl ve hikmetle idare olunmaz.

Öyleyse kuvvet (cebir ve şiddet)le hükûmet idare olunur.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

¹⁰² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

¹⁰³ İzmirli, *Felsefe Dersleri*, 223. (Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171, dp. 21.)

¹⁰⁴ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 171.

Halil İMAMUĞLUGİL

(a) *Fakat kuvvet (cebir ve şiddet)le hükûmet idare olunur.*

Öyleyse hükûmet akıl ve hikmetle idare olunmaz.

(b) *Fakat hükûmet akıl ve hikmetle idare olunur.*

Öyleyse kuvvet (cebir ve şiddet)le hükûmet idare olunmaz.

Bu örnekteki seçenekler arasında bir zorunluluk söz konusu değildir. Aslanan hükümetin akıl ve hikmetle idare olunmasıdır. Ancak fiilen bu her zaman mümkün olmamaktadır. Geçmişte kuvvet (cebir ve şiddet)le hükümetin idare olunduğu zamanlar bulunduğu gibi günümüzde nadiren de olsa hükümetin kuvvet (cebir ve şiddet)le idare olunduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla bu örnek biçim yönünden dört ayrı kıyas formuna uygun düşüyor gibi görünse de içerik yönünden uygun düşmemekte, tavsiye, nasihat, dilek ve temenniden öteye gitmemektedir.

Ayrı şartlı önermenin seçenekleriyle ilgili Emiroğlu şöyle der:

“ayrık şartlı kıyas kurarken alternatifleri sunan B.Ö'deki seçeneklerin birbiriyle bağdaşır nitelikte yani birinin olması diğer seçeneğinin olmamasını zorunlu kılmayan (*te'lifi kâbil*) değil de bağdaşmaz yani birinin olması diğer seçeneğin olmamasını zorunlu kılan (*te'lifi ğayr-ı kâbil*) nitelikte olmasına dikkat edilmelidir. Zira, birbirini tam olarak tüketen (bağdaşmaz) seçenekli bir önermeyi ancak seçeneklerden birini seçmek diğerini reddetmeyi gerektirir.”¹⁰⁵
... “birbiriyle bağdaşmaz nitelikte olan iki seçeneğin birlikte olması mümkün değildir. Zira bu seçeneklerden birinin olması ötekinin imkânsız kılmasıdır.”¹⁰⁶

Bu açıklamanın ardından Emiroğlu şu örneği verir:

“Gazetedeği şu haber ya doğrudur ya yanlıştır.”

(c) *Gazetedeği şu haber doğru değildir. Öyleyse yanlıştır.*¹⁰⁷

(d) *Gazetedeği şu haber yanlış değildir. Öyleyse doğrudur.*

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(a) *Gazetedeği şu haber doğrudur. Öyleyse yanlış değildir.*

(b) *Gazetedeği şu haber yanlıştır. Öyleyse doğru değildir.*

¹⁰⁵ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

¹⁰⁶ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

¹⁰⁷ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

Bu örnek de önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olduğu “hakikiyye” türü önermeler için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Taraflardan biri seçildiğinde diğer tarafın reddini, taraflardan biri reddedildiğinde ise diğer tarafın onaylanmasını gerektirir. Zira *haber doğru ise yanlış değildir, yanlış ise doğru değildir, doğru değil ise yanlıştır, yanlış değil ise doğrudur.*

Mantık kitaplarının birçoğunda, ayrık şartlı seçmeli kıyasın hakikiye türü önermeler için verilen örneği Emiroğlu da zikreder.¹⁰⁸

“Bu sayı ya tektir ya çifttir.”

*(b) Bu sayı çifttir. Öyleyse tek değildir.*¹⁰⁹

(a) Bu sayı tektir. Öyleyse çift değildir.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(d) Bu sayı çift değildir. Öyleyse tektir.

(c) Bu sayı tek değildir. Öyleyse çifttir.

Birinci öncülde seçenekler, birbirini tüketecek şekilde tam değerlendirilmemiş veya yeterince sayılamamışsa, çıkarımın tam, doğru ve geçerli olmayacağını belirten¹¹⁰ Emiroğlu ve şu örneği verir:

“Öğrenciler ya sınıftadır ya bahçede”.

*(d) Öğrenciler bahçede değildir. Öyleyse sınıftadır!*¹¹¹

(c) Öğrenciler sınıfa değildir. Öyleyse bahçededir!

Bu örnekteki seçenekler arasında bir zorunluluk bulunmaz. Seçeneklerden herhangi birinin reddedilmesi durumunda diğerinin onaylanması gerekmez. Öğrencilerin sınıfta olmaması bahçede olmasını ya da bahçede olmaması sınıfta olmasını gerektirmez. Zira bu iki yer haricinde başka herhangi bir yerde yani sınıfın ve bahçenin dışında, kütüphanede, kantinde veya başka yerde olabilir. Emiroğlu, bu eksiklik ve belirsizliğin, seçeneklerin yeterince hesaba katılmamasından yahut “...her ikisi birden olamaz” ve “üçüncü bir şık söz konusu değildir”

¹⁰⁸ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

¹⁰⁹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

¹¹⁰ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

¹¹¹ Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172.

Halil İMAMUĞLUGİL

şeklindeki zihin ilkesi kesinliğinin gözetilmemesinden kaynaklandığını belirtir.¹¹²

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekildedir:

(a) Öğrenciler sınıftadır. Öyleyse bahçede değildir!

(b) Öğrenciler bahçededir. Öyleyse sınıfta değildir!

İlk öncüldeki seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda diğer seçeneğin reddedilmesi gerekir. Dolayısıyla sınıfta ya da bahçede olması başka herhangi bir yerde olmasına mani olur.

Emiroğlu, ayrık şartlı kıyaslar başlığı altında incelediği şartlı öncülü ayrık şartlı önerme olan seçmeli kıyasları, “hakikiye”, “maniatu’l-cem” ve “maniatu’l-hulu” olmak üzere üçe ayırmamış ve ayrık şartlı önermenin tarafları arasındaki nedensellik ilişkisine değinmemiştir. Önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olduğu hakikiye türü önerme örneklerinin (erkek-bayan, güneş doğmuş-gece, doğru-yanlış, tek-çift) dört formu da netice verirken diğer örnekler için bu söz konusu değildir. Bazı örneklerdeki (öğretmen olarak atanmak-askere gitmek, sınıf-bahçe) ayrık şartlı önermedeki tarafların onaylanması sonuç verirken tarafların reddedilmesi sonuç vermemektedir. Kalan diğer örneklerin (hükümet krizi-seçim, cebir ve şiddet veya akıl ve hikmetle idare olunma) ise dört formun da netice elde edilememektedir.

2.4. İbrahim Çapak ve Anahatlarıyla Mantık Adlı Eseri

Klasik Mantık üzerine ülkemizde kaleme alınmış az sayıdaki çalışmalardan bir tanesi de İbrahim Çapak’ın *Anahatlarıyla Mantık*¹¹³ adlı kitabıdır. Değerlendirmemiz, Çapak’ın “Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyas” konusunu ele alma biçimi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır.

Çapak, “kıyas çeşitleri” başlığı altında, “yüklemlili ve şartlı kıyaslar” olmak üzere kıyasları ikiye ayırır. “Yüklemlili önermelerden yapılan”¹¹⁴, yüklemlili kıyas; “büyük öncülü şartlı önerme, küçük öncülü ise yüklemlili önerme olan”¹¹⁵ kıyas ise şartlı kıyas olur. Seçmeli kıyasları, bitişik ve

¹¹² Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 172-173.

¹¹³ İbrahim Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2012).

¹¹⁴ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 156.

¹¹⁵ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

ayrık olmak üzere ikiye ayırdığı “şartlı kıyas” başlığı altında ele alan¹¹⁶ Çapak’a göre şartlı kıyasta bütün önermeler kıyasın parçaları yapılıp veya kıyasın parçası olmak üzere hazırlanır.¹¹⁷

Çapak, büyük (birinci) öncülü ayrık (munfasıl) şartlı bir önerme ve küçük (ikinci) öncülü zorunlu olarak büyük (birinci) öncülün mukaddemi veya tâlisi olarak yüklemli (istisna edilmiş) bir önerme olduğunu belirttiği¹¹⁸ bu kıyas için şu örneği verir:

“Âlem ya kadimdir ya da hâdistir.”

(b) Âlem hâdistir. O halde âlem kadim değildir.

(a) Âlem kadimdir. O halde âlem hâdis değildir.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(d) Âlem hâdis değildir. O halde âlem kadimdir.

(c) Âlem kadim değildir. O halde âlem hâdistir.

Bu örnek önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olan “hakîkiyye” türü önermeler için geçerlidir ve dört formu da netice vermektedir. Taraflardan biri seçildiğinde diğer tarafın reddini, taraflardan biri reddedildiğinde ise diğer tarafın seçilmesini gerektirir. Zira *kadim ise hâdis değildir, hâdis ise kadim değildir, kadim değil ise hâdistir, hâdis değil ise kadimdir.*

Çapak, büyük (birinci) öncüldeki şart edatının iki şeyden birinin diğeriyle uzlaşmadığını, aykırı ve ondan ayrı olduğuna delalet ettiğini, yani şartlı önermenin iki parçasının daima birbiriyle uzlaşmaz olarak kaldığını, ayrık şartlı kıyasın birinci öncülünün parçaları ikiden fazla olduğu zaman da durumun böyle olduğunu, onların da uzlaşmazlar olarak kaldığını belirtir.¹¹⁹

Çapak, iki veya ikiden fazla hükümden oluşan uzlaşmayanların hepsinin uzlaşmazlıklarının ya tam ya da eksik olduğunu belirtmektedir. (i) Uzlaşmazlıkta tam olan öncüller, içinde bütün uzlaşmazlıkların tam olarak bulunduğu önermelerdir. “Âlem ya kadimdir, ya da hâdistir.” ve “Bu

¹¹⁶ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

¹¹⁷ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 163.

¹¹⁸ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 167.

¹¹⁹ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 168.

Halil İMAMUĞLUGİL

su ya sıcaktır ya soğuktur ya da ılıktır.” önermelerinde olduğu gibi. (ii) Uzlaşmazlıkta eksik olan öncüller ise içinde bütün uzlaşmazlıkların tam olarak bulunmadığı önermelerdir. *“Zeyd ya Irak’tadır ya da Şam’dadır.”* ve *“Zeyd ya beyazdır ya siyahtır ya da kırmızıdır.”* önermelerinde olduğu gibi.¹²⁰

İki parçalı olan bütün ayırık şartlı kıyaslarda, parçalardan hangisi istisna edilirse diğer parçanın karşıtının sonuç olacağını; parçalardan hangisinin karşıtı istisna edilirse diğer parçanın sonuç olacağını ifade eden Çapak,¹²¹ mantık kitaplarının neredeyse tümünde, ayırık şartlı seçmeli kıyasın için verilen örneği zikreder.

“Bu sayı ya çifttir ya da tektir.”

(a) *Bu sayı çifttir. O halde bu sayı tek değildir.*

(b) *Bu sayı tektir. O halde bu sayı çift değildir.*

(c) *Bu sayı çift değildir. O halde tektirdir.*

(d) *Bu sayı tek değildir. O halde çifttir.*¹²²

Büyük öncülde ikiden fazla hüküm varsa ve bölümleri tam ise onlardan hangisi istisna edilirse kalanların karşıtının sonuç olacağını¹²³ söyleyen Çapak şu örneği verir:

“Bu su ya soğuktur ya sıcaktır ya da ılıktır” eğer *“soğuktur”* denirse *“Su sıcak ve ılık değildir”* denir.¹²⁴

Bu önermelerden herhangi birinin karşıtı istisna edilirse, geri kalanların sonuç olarak çıkacağını; sonrasında geri kalanlardan biri istisna edilirse, diğer geriye kalanların sonuç olacağını¹²⁵ söyleyen Çapak şu örneği verir:

“Bu sayı ya büyüktür ya küçüktür ya da eşittir.”

(b) *Fakat bu sayı küçük değildir.*

---

¹²⁰ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 168.

¹²¹ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 168.

¹²² Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169.

¹²³ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169.

¹²⁴ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169.

¹²⁵ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169.

O halde bu sayı ya büyüktür ya da eşittir.

(a) Fakat bu sayı büyük değildir.

O halde bu sayı eşittir.¹²⁶

Üçten fazla olan uzlaşmazlarda da durumun böyle olduğunu belirten Çapak, bunlardan birinin karşıtı istisna edilirse, geri kalanların sonuç olarak çıkacağını, sonra iki tane kalıncaya kadar, geri kalanlardan birinin karşıtının bırakılacağını, her defasında geri kalanın sonuç olarak çıkacağını ve böylece, birinin karşıtı istisna edildiğinde diğerinin sonuç olacağını ifade eder.¹²⁷ Çapak, uzlaşmazlık tam olduğunda, hangisi istisna edilirse diğerinin karşıtının sonuç olacağını, ikisinden birinin karşıtı istisna edildiğinde ise zorunlu olarak bir şey (ne tâlî ne de tâlînin karşılığı) gerekmeceğini belirtir¹²⁸ ve şu örneği verir:

“Zeyd, ya Irak’ta ya Şam’da ya da Hicaz’dadır.”

(a) Hâlbuki Irak’tadır.

O halde Zeyd ne Şam’dadır, ne Hicaz’dadır.¹²⁹

Bu örnekteki seçenekler arasında bir zorunluluk söz konusu olmaz. İlk öncüldeki seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda diğer seçeneklerin reddedilmesi gerekir. Dolayısıyla Zeyd’in Irak’ta, Şam’da ya da Hicaz’da olması başka herhangi bir yerde olmasına mani olur. Ancak seçeneklerden herhangi birinin reddedilmesi durumunda diğerinin onaylanması gerekmez. Yani Zeyd’in Irak’ta olmadığı ifade edilirse, Şam’da veya Hicaz’da olması zorunluluk arz etmez. Dolayısıyla, *Zeyd’in Irak’ta, olmaması Şam’da ya da Hicaz’da olmasını; Şam’da olmaması Irak’ta ya da Hicaz’da olmasını; Hicaz’da olmaması da Irak’ta ya da Şam’da olmasını gerektirmez.* Zira zikredilen yerler haricinde başka herhangi bir yerde olabilir.¹³⁰

¹²⁶ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169.

¹²⁷ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 169-170.

¹²⁸ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 170.

¹²⁹ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 170.

¹³⁰ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 170.

Halil İMAMUĞLUGİL

Çapak, “Zeyd’in Şam ve Hicaz dışında olmadığı, bu iki yerden birinde olduğu söylenirse, bu durumda bu öncül uzlaşmazlığı tam olan önermeler gibi kabul edilir”¹³¹ der.

Çapak, ayrık şartlı kıyaslar başlığı altında incelediği şartlı öncülü ayrık şartlı önerme olan seçmeli kıyasları, “hakikiye”, “maniatu’l-cem” ve “maniatu’l-hulu” olmak üzere üçe ayırmamış ve ayrık şartlı önermenin tarafları arasındaki nedensellik ilişkisine değinmemiştir. Önermenin bir tarafı doğru olduğu zaman diğer tarafı mutlaka yanlış olduğu hakikiyye türü önerme örneklerini zikretmiştir ki bu örneklerin dört formu da netice vermektedir.

2.5. Nazım Hasırcı ve *Klasik Mantık El Kitabı* Adlı Eseri

Klasik Mantık üzerine ülkemizde telif edilmiş sınırlı sayıda çalışmalardan diğer bir tanesi de Nazım Hasırcı’nın *Klasik Mantık El Kitabı*,¹³² adlı çalışmasıdır. Değerlendirmemiz, Hasırcı’nın “Ayrık Şartlı Seçmeli Kıyas” konusunu işleyişi ve vermiş olduğu örnekler üzerine olacaktır. Bu değerlendirmeye Hasırcı’nın “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar” (ÖSS’ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)¹³³ başlıklı makalesini de dâhil ettik.

Hasırcı, iki öncül ve bir sonuçtan meydana gelen basit kıyasları, öncüllerinin yapısından dolayı kesin ve seçmeli olarak ikiye ayırarak inceler. Kesin kıyas, sonucun öncüllerde bilkuvve yani anlam olarak bulunup da şekil olarak bulunmadığı kıyastır. Seçmeli kıyas ise sonucun aynısı veya karşıt halinin öncüllerde hem anlam hem de şekil olarak bulunduğu kıyastır.¹³⁴

Seçmeli kıyasların, büyük öncülü ayrık şartlı önermelerden, seçmeli öncülü de bu önermenin ön bileşen veya art bileşeninden meydana gelir. Ayrık şartlı önermenin ön bileşen veya art bileşeninden biri seçmeli öncül yapıldığında, büyük yani şartlı öncülün bileşenlerinden birinin onaylanıp

---

¹³¹ Çapak, *Anahatlarıyla Mantık*, 170.

¹³² Hasırcı, Nazım, *Klasik Mantık El Kitabı*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015).

¹³³ Hasırcı, Nazım, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS’ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)”, *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2007, Cilt: 10, 29, s 145-160.

¹³⁴ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 130-131, 159; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 147.

onaylanmamasına göre dört kıyas formunun ortaya çıktığını ifade eden¹³⁵ Hasırcı'ya göre bu formlarla yapılan kıyasın geçerliliği de şartlı önermenin çeşidine bağlı olur. (i) Eğer şartlı önermenin ön bileşen ve art bileşeni hiçbir şekilde birleşmiyorsa, birinin onaylandığını diğeri onaylamıyorsa “bağdaşmaz ayrık şartlı kıyas”; (ii) taraflar, birbirlerini onaylama ya da onaylamama hususlarının birinde birleşiyorlarsa, “bağdaşır ayrık şartlı kıyas” ortaya çıkar.¹³⁶

Hasırcı'nın “bağdaşmaz ayrık şartlı kıyas” ve “bağdaşır ayrık şartlı kıyas” şeklinde ikiye ayırarak işlediği bu kıyaslardan ilki “hakikiye” türü ayrık şartlı önermelerle yapılan kıyas, ikincisi ise “maniatu'l-cem” ve “maniatu'l-hulu” türü ayrık şartlı önermelerle yapılan kıyastır.

Hasırcı, büyük öncülü hakikiye türü ayrık şartlı önerme olan bağdaşmaz ayrık şartlı kıyasta, ön bileşen veya art bileşenden birinin aynını seçmenin diğeri olumsuzunu, olumsuzunu seçmenin de diğeri aynını sonuç verdiğini ve dört geçerli formun meydana geldiğini belirtir.¹³⁷ Hasırcı bu formların her biri için farklı örnek zikreder.¹³⁸ Bu örneklerin dört formdaki hali şu şekilde olur:

“Daima bu sayı ya tektir ya çifttir.”

(a) *Bu sayı tektir. O halde bu sayı çift değildir.*

(b) *Bu sayı çifttir. O halde bu sayı tek değildir.*

(c) *Bu sayı tek değildir. O halde bu sayı çifttir.*

(d) *Bu sayı çift değildir. O halde bu sayı tektir.*

“Daima vakit ya gündüzdür ya gecedir.”

(b) *Vakit gecedir. O halde vakit gündüz değildir.*

(a) *Vakit gündüzdür. O halde vakit gece değildir.*

(d) *Vakit gece değildir. O halde vakit gündüzdür.*

(c) *Vakit gündüz değildir. O halde vakit gecedir.*

¹³⁵ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 154.

¹³⁶ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 163; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 154.

¹³⁷ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 164; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 154.

¹³⁸ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 164; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 154.

Halil İMAMUĞLUGİL

“Daima bu önerme ya doğrudur ya yanlıştır.”

(c) *Bu önerme doğru değildir. O halde bu önerme yanlıştır.*

(d) *Bu önerme yanlış değildir. O halde bu önerme doğrudur.*

(a) *Bu önerme doğrudur. O halde bu önerme yanlış değildir.*

(b) *Bu önerme yanlıştır. O halde bu önerme doğru değildir.*

“Sınıfı ya geçtin ya kaldın.”

(d) *Sınıfta kalmadın. O halde sınıfı geçtin.*

(c) *Sınıfı geçmedin. O halde sınıfta kaldın.*

(b) *Sınıfta kaldın. O halde sınıfı geçmedin.*

(a) *Sınıfı geçtin. O halde sınıfta kalmadın.*

Hasırcı, bağdaşır ayrık şartlı kıyasın ayrık şartlı önermesinin ön bileşen ve art bileşeninin, birbiriyle (i) olumluda ayrılıp olumsuzda bağdaşır veya (ii) olumluda bağdaşır olumsuzda ayrılır şeklinde olduğunu, önermelerin bu yapılarına göre farklı isimler aldıklarını ve kendileriyle yapılan kıyasların da geçerli olup olmadıklarının farklı formlarda meydana geldiğini söyler.¹³⁹

Hasırcı, büyük öncülü maniatü'l-cem¹⁴⁰ türü ayrık şartlı önerme olan bağdaşır ayrık şartlı kıyasın olumsuzda bağdaşma kısmında, ön bileşen veya art bileşen arasında yalnız doğrulukları bakımından ayrıklık bulunduğunu, bu kıyasın ayrık şartlı önermesinin birbiriyle üst karşıtlık ilişkisi kurduklarını söyler.¹⁴¹ Bu tür önermeyle kurulan kıyasın geçerli olabilmesi için seçmeli öncül olarak tarafların karşıtı değil aynısı seçilir ve sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün karşıtı çıkar.

“Ahmet ya okuldadır ya da evdedir.”

¹³⁹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 164-165; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 154.

¹⁴⁰ Maniatü'l-cem olumlu olduğunda, ön bileşen veya art bileşenin biri doğruysa diğeri mutlaka yanlış olur. Bunun tersine taraflardan biri yanlış olduğunda diğeri doğru veya yanlış olabilir. Yani ön bileşen ve art bileşenin ikisi birden doğru olamaz ama ikisi birden yanlış olabilir.

(Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedât*, 48; Öner, *Klasik Mantık*, 62-63; Bingöl, *Gelenbevî*, 103; Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 165; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 156.)

¹⁴¹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 165; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 156.

(a) *Ahmet okuldadır. O halde Ahmet evde değildir.*

(b) *Ahmet evdedir. O halde Ahmet okulda değildir.*

Hasırcı'ya göre bu tür kıyaslarda tarafların karşıt hali yani ön bileşen ve art bileşenin olumsuz seçmeli öncül yapıldığında sonuç zorunlu olarak geçerli ve doğru çıkmaz. Taraflar birbirini tamamen tüketmedikleri için üçüncü ihtimale imkân tanrılar ve başka alternatifler de düşünülebilir.¹⁴²

"Ahmet ya okuldadır ya da evdedir."

(c) *Ahmet okulda değildir. O halde Ahmet evdedir.*

(d) *Ahmet evde değildir. O halde Ahmet okuldadır.*

Bu iki seçeneğin dışında, Ahmet'in bir yerde sokakta, çarşıda veya spor salonunda olabileceğini söyleyen Hasırcı'ya göre, *Ahmet'in okulda bulunmaması, evde bulunmasını zorunlu kılmadığı gibi evde bulunmaması da okulda bulunmasını zorunlu kılmaz.* Bütün bu ihtimaller göz önüne alınıp tek tek sayılarak belirtilmediği ve belirtilmesi de mümkün olmadığı için kıyas geçersiz olur.¹⁴³

Hasırcı'nın zikrettiği başka bir örnek şu şekildedir.

"Öğrenciler ya sınıftadır ya da bahçede."

(c) *Öğrenciler sınıfta değildir. O halde öğrenciler bahçededir.*

(d) *Öğrenciler bahçede değildir. O halde öğrenciler sınıftadır.*

Öğrencilerin sınıfın dışında kantin, kütüphane veya başka bir yerde bulunabileceğini söyleyen Hasırcı'ya göre, *öğrencilerin sınıfta bulunmaması, bahçede bulunmasını zorunlu kılmadığı gibi bahçede bulunmaması da sınıfta bulunmasını zorunlu kılmaz.* Bütün bu ihtimaller göz önüne alınıp tek tek sayılarak belirtilmediği ve belirtilmesi de mümkün olmadığı için kıyas geçersiz olur.¹⁴⁴

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

¹⁴² Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 165; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 156.

¹⁴³ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 166; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 156.

¹⁴⁴ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 166; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 157.

Halil İMAMUĞLUGİL

“Öğrenciler ya sınıftadır ya da bahçede.”

(a) *Öğrenciler sınıftadır. O halde öğrenciler bahçede değildir.*

(b) *Öğrenciler bahçededir. O halde öğrenciler sınıfta değildir.*

İlk öncüldeki seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda diğer seçeneğin reddedilmesi gerekir. Çelişmezlik ilkesi gereği, bir şeyin aynı zamanda iki ayrı yerde olması mümkün olmaz. Dolayısıyla öğrencilerin sınıfta ya da bahçede olması başka herhangi bir yerde olmasına mani olur.

Hasırcı, büyük öncülü maniatü'l-hulu¹⁴⁵ türü ayrık şartlı önerme olan bağdaşır ayrık şartlı kıyasın olumluda bağdaşma kısmında, ön bileşen veya art bileşen arasında yalnız yanlışlıkları bakımından ayrıklık bulunduğunu, bu kıyasın ayrık şartlı önermesinin birbiriyle alt karşıtlık ilişkisi kurduklarını söyler.¹⁴⁶ Bu tür önermeyle kurulan kıyasın geçerli olabilmesi için seçmeli öncül olarak tarafların aynısı değil karşıtı seçilir ve sonuç zorunlu olarak seçmeli öncülün aynısı çıkar.

“Yarın hava bulutlu veya güneşli olacak.”

(c) *Yarın hava bulutlu olmayacak. O halde yarın hava güneşli olacak.*

(d) *Yarın hava güneşli olmayacak. O halde yarın hava bulutlu olacak.*

“Yarın deniz dalgalı veya hava sisli olacak.”

(c) *Yarın deniz dalgalı olmayacak. O halde yarın hava sisli olacak.*¹⁴⁷

(d) *Yarın hava sisli olmayacak. O halde yarın deniz dalgalı olacak.*¹⁴⁸

Hasırcı'ya göre bu tür kıyaslarda tarafların aynısı yani ön bileşen ve art bileşen seçmeli öncül olarak alındığında sonuç zorunlu bir biçimde

---

¹⁴⁵ Maniatü'l-hulu olumlu olduğunda, ön bileşen veya art bileşenin biri yanlışsa diğeri mutlaka doğru olur. Bunun tersine taraflardan biri doğru olduğunda diğeri doğru veya yanlış olabilir. Yani ön bileşen ve art bileşenin ikisi birden yanlış olamaz ama ikisi birden doğru olabilir.

(Ahmet Cevdet, *Mi'yâr-ı Sedât*, 49; Öner, *Klasik Mantık*, 64; Bingöl, *Gelenbevi*, 104; Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 166; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 157.)

¹⁴⁶ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 166; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 157.

¹⁴⁷ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 157.

¹⁴⁸ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 166; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 157.

geçerli ve doğru çıkmaz. Taraflar birbirini tamamen tüketmedikleri için üçüncü bir ihtimale imkân tanurlar ve başka alternatifler de düşünülebilir.¹⁴⁹

İlk örnekteki iki formda, *havanın bulutlu olmaması güneşli olmasını ve havanın güneşli olmaması da bulutlu olmasını gerektirmez*. Hava bu iki seçeneğin dışında yağmurlu da olabilir.

İkinci örnekteki iki formda, *denizin dalgalı olmaması havanın sisli olmasını ve havanın sisli olmaması da denizin dalgalı olmasını gerektirmez*. Bu iki seçeneğin dışında deniz durgun ve hava güneşli olabilir.

Yukarıdaki örneklerin diğer iki form şu şekilde olur:

“Yarın hava bulutlu veya güneşli olacak.”

(a) *Yarın hava bulutlu olacak. O halde yarın hava güneşli olmayacak.*

(b) *Yarın hava güneşli olacak. O halde yarın hava bulutlu olmayacak.*

Yarın deniz dalgalı veya hava sisli olacak.

(a) *Yarın deniz dalgalı olacak. O halde yarın hava sisli olmayacak.*

(b) *Yarın hava sisli olacak. O halde yarın deniz dalgalı olmayacak.*

Önermenin yapısı nedeniyle kıyasın geçersiz olduğunu söyleyen Hasırcı'ya göre taraflardan biri onaylandığında, diğerinin onaylanmaması zorunluluk kazanmaz.¹⁵⁰

Hasırcı'nın zikrettiği diğer bir örnek şu şekildedir.

Yarın yağmur yağacak veya güneş açacak.

(a) *Yağmur yağacak. O halde güneş açmayacak.*

(b) *Güneş açacak. O halde yağmur yağmayacak.*

Önermenin yapısından dolayı bu çıkarımın geçersiz olduğunu söyleyen Hasırcı'ya göre tarafların ikisi de doğru olabilir. Şöyle ki, hem yağmur yağabilir hem de güneş açabilir. Dolayısıyla seçmeli öncül olumlu

¹⁴⁹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 167; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 158.

¹⁵⁰ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 167; “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 158.

Halil İMAMUĞLUGİL

olduğunda sonuç zorunlu bir şekilde olumsuz çıkmaz.¹⁵¹

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(c) *Yağmur yağmayacak. O halde güneş açacak.*

(d) *Güneş açmayacak. O halde yağmur yağacak.*

Bu tür kıyaslarda tarafların aynısı seçmeli öncül olarak alındığında sonuç zorunlu bir biçimde geçerli ve doğru çıkmaz. Taraflar birbirini tamamen tüketmedikleri için üçüncü bir ihtimale imkân tanır ve başka alternatifler de düşünülebilir. *Yağmur yağmayacak olması güneşin açacak olmasını ve güneşin açmayacak olması da yağmurun yağmasını gerektirmez.* Bu iki seçeneğin dışında sisli ya da bulutlu olabilir.

Hasırcı'nın zikrettiği başka bir örnek şu şekildedir:

"Bu bina okul değildir veya spor salonu değildir."

(a) *Bu bina okul değildir. Bu bina spor salonu olmayan değildir.*

(b) *Bu bina spor salonu değildir. Bu bina okul olmayan değildir.*¹⁵²

Binanın bu iki seçeneğin dışında ev, fabrika veya resmi daire olabileceğini söyleyen Hasırcı'ya göre, *binanın okul olmaması, spor salonu olmayan olmasını; binanın spor salonu olmaması, okul olmayan olmasını gerektirmez.* Bütün ihtimaller göz önüne alınıp teker teker sayılmadığı ve sayılması da mümkün olmadığı için kıyas geçersiz olur.¹⁵³

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(c) *Bu bina okul olmayan değildir. Bu bina spor salonu değildir.*

(d) *Bu bina spor salonu olmayan değildir. Bu bina okul değildir.*

İlk öncüldeki seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda diğer seçeneğin reddedilmesi gerekir. Çelişmezlik ilkesi gereği, bir şey aynı zamanda iki ayrı yerde bulunamaz. Dolayısıyla *binanın okul ya da spor salonu olmayan olmaması, spor salonu veya okul olmayan olmasına engel teşkil eder.*

¹⁵¹ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 167; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 158.

¹⁵² Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 167; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 158.

¹⁵³ Hasırcı, *Klasik Mantık El Kitabı*, 167; "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 158.

Hasırcı, bu çalışmanın da konusu olan hususları dile getirdiği makalede ÖSS'ye hazırlık kitaplarından çeşitli örnekler verir.

“İlkhan okuyacak veya çalışacak.”

*(b) İlkhan çalışacak. O halde İlkhan okumayacak.*¹⁵⁴

(a) İlkhan okuyacak. O halde İlkhan çalışmayacak.

Geçersiz olan bu kıyasta Hasırcı, ilk öncüldeki “veya” eklemi gereği, bir insanın hem okuyup hem de çalışabileceğini, ancak referans aldığı kitapta geçerli ayrık şartlı kıyasa örnek gösterildiğini belirtir.¹⁵⁵

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(c) İlkhan okumayacak. O halde İlkhan çalışacak.

(d) İlkhan çalışmayacak. O halde İlkhan okuyacak.

İlkhan'ın okumayacak olması çalışmasını ve çalışmayacak olması da okuyacak olmasını gerektirmez. Bu iki seçenek dışında başka bir alternatif düşünülebilir. Bir insan ne okuyor ne çalışıyor olmakla birlikte aylak aylak takılıyor, ebeveyn parası ile geçiniyor olabilir.

Hasırcı'nın ayrık şartlı kıyas örneği olamayacağını belirttiği bir diğer örnek şudur:

“Bu öğrenci üniversiteyi bu yıl kazanacak veya dershaneye gidecek.”

(b) Bu öğrenci dershaneye gidecek.

*O halde bu yıl üniversiteyi kazanacak.*¹⁵⁶

(a) Bu öğrenci bu yıl üniversiteyi kazanacak.

O halde dershaneye gidecek.

Aynı örneğin diğer iki formu şu şekilde olur:

(d) Bu öğrenci dershaneye gitmeyecek.

---

¹⁵⁴ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 158.

¹⁵⁵ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 158.

¹⁵⁶ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 159.

Halil İMAMUĞLUGİL

O halde bu yıl üniversiteyi kazanamayacak.

(c) Bu öğrenci bu yıl üniversiteyi kazanamayacak.

O halde dershaneye gitmeyecek.

İlk öncülün seçenekleri arasında bir zorunluluk söz konusu olmaz. Önermenin dört formundan da sonuç zorunlu olarak çıkmaz. Dershaneye gidecek olması üniversiteyi kazanmasını sağlamayabilir. Dershaneye gitmekle birlikte üniversiteyi kazanamayabilir. Dershaneye gitmeyecek olması da üniversiteyi kazanamayacağı anlamına gelmez. Dershaneye gitmemekle birlikte evde çok iyi hazırlanarak üniversiteyi kazanabilir.

Hasırcı'nın açıklaması şu şekildedir:

“Art bileşenin aynısı seçmeli öncül yapılarak ön bileşenin aynısının elde edildiği bir ayrık şartlı kıyas türü bulunmamaktadır. Sonucun olumsuz yazılması gerekirken, imla hatası nedeniyle olumlu yazıldığını düşünsek bile “veya” eklemi gereği kıyas geçersizdir.”¹⁵⁷

Hasırcı, makalenin son kısmında, ÖSS hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışları ile ilgili şu hususlara değinir:¹⁵⁸

- Geçersiz kıyas yanlışları tekrarlanmaktadır.

- Ayrık şartlı kıyasın ne bağdaşmaz ne de bağdaşır türlerinden bahsedilmekte ve ayrık şartlı kıyaslar sadece bağdaşmaz türdenmiş gibi kabul edilmektedir.

- Ayrık şartlı kıyaslar için verilen örneklerde, ayrık şartlı önermelerin ön bileşen ve art bileşeni arasındaki çelişiklik, karşıtlık gibi ilişkilere dikkat edilmemektedir.

- Bütün ayrık şartlı kıyas formları geçerli kabul edilmektedir. Oysa bağdaşır şartlı kıyaslarda formların tamamı geçerli değildir.

ÖSS'ye hazırlık kitaplarındaki bu tutum, Hasırcı'ya göre bağdaşır ayrık şartlı kıyaslardaki farklı seçeneklerin yeterince hesaba katılmaması,¹⁵⁹ önermeler arası ilişkilerin yanında önerme eklemelerinin işlevinin de düşünülmemesi ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesinin

---

¹⁵⁷ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 159.

¹⁵⁸ Bkz. Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 159.

¹⁵⁹ Hasırcı, “Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar”, 159.

gözetilmemesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu yarıluşa düşmemek için önermenin yapısı, kurulduğu bileşenler ve eklemeler dikkate alınmalı; bütün ihtimaller tek tek sayılmalıdır.¹⁶⁰ Ayrık şartlı önermenin bütün bileşenleri tek tek sayılarak alternatiflerin tamamı tüketilmeli, önermeyle ilgili diğer hususlar da göz önünde bulundurulmalıdır.¹⁶¹

Sonuç

Aristoteles (m.ö. 384-322) yüklemli önermeleri ve kategorik kıyasları, şartlı önermeleri ve şartlı kıyasları ise Stoa Okuluna mensup filozoflar incelemiştir. Aristoteles'in görüşlerini esas alan Müslüman filozoflar, Stoacıardan gelen etkiyle birlikte, hem kategorik hem de şartlı önermelerden yapılan kıyasları incelemişlerdir.

İslam mantıkçılarının konuları işleyiş tarzlarını esas alıp Batılı mantıkçıların görüşlerine de yer veren geleneksel tarzda yazılmış Türkçe Klasik Mantık kitaplarında, mantığın seçmeli (istisnâî) kıyas konusu birbirinden farklı ele alınmaktadır.

İhtiva ettikleri önermelerin sayı ve yapıları bakımından çeşitli şekillerde ele alınan kıyaslar, önce kendilerini meydana getiren önermelerin sayısına göre, iki öncül ve bir sonuçtan meydana gelen "basit kıyaslar" ve ikiden fazla öncülden meydana gelen "bileşik (mürekkep) kıyaslar" olmak üzere ikiye ayrılır.

Kıyaslar sonra da kendilerini meydana getiren önermelerin yapısına göre; neticenin (sonucun) öncüllerde anlam bakımından (bilkuvve) bulunup şeklen (bilfiil) bulunmadığı "kesin (iktirânî) kıyas" ve neticenin aynı hali yahut karşıt hali (nakîz/çelişik), öncüllerde hem şeklen hem de anlam bakımından bulunduğu seçmeli (istisnâî) kıyas olmak üzere ikiye ayrılır. İlk öncülü şartlı önerme, ikinci öncülü ise yüklemli önerme olan seçmeli kıyaslar, ilk öncüldeki şartlı önermenin yapısından dolayı "bitişik şartlı seçmeli kıyas" ve "ayrık şartlı seçmeli kıyas" olmak üzere ikiye ayrılır.

Ayrık şartlı seçmeli kıyaslarda; şartlı öncül, neticeyi içinde bulundurur ve iki ya da daha fazla seçenekten meydana gelir. Yüklemli

---

¹⁶⁰ Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 159.

¹⁶¹ Hasırcı, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar", 159.

Halil İMAMUĞLUGİL

önerme olan ikinci öncül, ilk öncüldeki seçeneklerden birini ya da bir kaçını, ya da bunların karşıt halini seçer. Netice ise, ikinci öncüle bağlı olarak, ilk öncüldeki seçeneklerden birinin ya da birkaçının aynısı ya da karşıt hali olur. Bu durumda, ayrık şartlı önerme ile yüklemli önerme arasında, seçenekleri onaylama ve onaylamama şeklinde dört ayrı form ortaya çıkar. Ayrık şartlı öncülü oluşturan önermenin yapısına göre bu formların geçerlilik ve geçersizlik durumu değişir.

İslam mantıkçıları bu formların netice vermesi için ayrık şartlı önermenin; olumlu, gerekli (inâdiyye) ve tümel olması gerektiğini belirtirler. Bu şartlar nedeniyle bazı formlar geçerli bazıları ise geçersiz netice verir. Klasik mantık kitaplarında verilen örneklerde, şartlı öncülün tümel ve olumlu olması şartlarına riayet edilirken şartlı öncülün seçenekleri arasındaki gereklilik ilişkisine dikkat edilmediği görülür.

Ayrık şartlı seçmeli kıyaslar mukaddem ile tâlî arasındaki “hakîkiyye” (bağdaşmaz/uzlaşmaz) ve “gayrı hakîkiyye” (bağdışır/uzlaşır) durumuna göre iki grupta ele alınabilir:

Ayrık şartlı öncülü “hakîkiyye” türünden ayrık şartlı önerme olan kıyasların mukaddem ve tâlîsi hiçbir şekilde birleşmez, birinin onayladığını diğeri onaylamaz. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyaslarda biçim yönünden söz konusu olan dört kıyas formunun hepsi de geçerli olarak sonuç verir. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyasların seçenekleri sınırlı ya da sınırsız/sonsuz sayıda olabilir. Ayrık şartlı önerme sınırlı sayıda seçenekten oluştuğunda, seçeneklerinden herhangi birini seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini ve seçeneklerden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynısını sonuç olarak verir. Ayrık şartlı önerme sınırsız/sonsuz sayıda seçenekten oluştuğunda, seçeneklerden herhangi birinin seçilmesiyle sonuç çıkartılamaz.

Ayrık şartlı öncülü “gayrı hakîkiyye” türünden ayrık şartlı önerme olan kıyasların mukaddem ve tâlîsi, birbirlerini onaylama ya da onaylamama hususlarının birinde birleşip diğerinde ayrışır.

Ayrık şartlı öncülü “mâniâtü'l-cem” (birleşmeye engel) türünden ayrık şartlı önerme olan kıyaslar, olumluda ayrışır olumsuzda birleşir. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyasın ayrık şartlı önermesinin bileşenleri arasında üst karşıtlık ilişkisi ve mukaddem ile tâlîsi arasında yalnız doğrulukları bakımından ayrıklık bulunur. Bu tür

kıyaslarda mukaddem ile tâlîden herhangi birinin aynını seçme, diğerinin karşıt halini sonuç olarak verirken mukaddem ve tâlîden herhangi birinin karşıt halini seçme diğerinin aynını sonuç vermez. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyaslarda ayrık şartlı öncülün seçeneklerinden herhangi birini seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini ayrık şartlı önerme olarak sonuç olarak verir. Ayrık şartlı önermenin seçeneklerinden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynını sonuç vermez.

Ayrık şartlı öncülü “mâniâtü'l-hulû” (ayrışmaya engel) türünden ayrık şartlı önerme olan kıyaslar, olumluda birleşir olumsuzda ayrışır. Ayrık şartlı öncülü iki seçenekten meydana gelen kıyasın ayrık şartlı önermesinin bileşenleri arasında alt karşıtlık ilişkisi ve mukaddem ile tâlîsi arasında yalnız yanlılıkları bakımından ayrıklık bulunur. Bu tür kıyaslarda mukaddem ile tâlîden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğerinin aynını sonuç olarak verirken mukaddem ile tâlîden herhangi birinin aynını seçme diğerinin karşıt halini sonuç vermez. Ayrık şartlı öncülü ikiden fazla seçenekten meydana gelen kıyaslarda ayrık şartlı öncülün seçeneklerinden herhangi birinin karşıt halini seçme, diğer seçeneklerin aynını ayrık şartlı önerme sonuç olarak verir. Ayrık şartlı önermenin seçeneklerinden herhangi birinin aynını seçme, diğer seçeneklerin karşıt halini sonuç vermez.

Ayrık şartlı öncülü hakîkiye türü önerme olan yani mukaddem ve tâlî arasında çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı ilkesi bulunan kıyasların dört formu da netice vermektedir. Ayrık şartlı öncülü gayrı hakîkiye türü önerme olan yani mukaddem ve tâlî arasında üst karşıtlık ve alt karşıtlık ilişkisi bulunan kıyasların ise ikisi netice verirken ikisi ise netice vermemektedir.

Klasik Mantık kitaplarında dört formdan her biri için genellikle farklı örnekler verilmiştir. İncelediğimiz eserlerde verilen örneklerin bir kısmında, ayrık şartlı seçmeli kıyasın şartlarına ve ayrık şartlı öncülün tarafları yani mukaddem ile tâlî arasındaki hakîkiye ve gayrı hakîkiye (mâniâtü'l-cem ve “mâniâtü'l-hulû) ilişkisine dikkat edilmediği görülmektedir. Ayrık şartlı seçmeli kıyasın muhtemel dört formundan biri için verilen örnekler diğer üç forma uygulandığında verilen örneklerin uygun düşmediği gözlemlenmektedir.

Kaynakça

AHDERÎ, Abdurrahman. *es-Süllem (el-Mantıku'l-Munazzam içinde)*. Mısır: 2. Baskı, tarihsiz.

AHMED CEVDET PAŞA. *Mi'yâr-ı Sedâd*. İstanbul: Matbaai Amire, 1293.

ALİ SEDÂD. *Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûl*. İstanbul: Karâbet ve Kasbar Matbaası, 1303.

BİNGÖL, Abdülkuddüs. *Gelenbevi'nin Mantık Anlayışı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.

CREİGHTON, James Edwin. *An Introductory Logic*. London: The Macmillan Company, 1919.

ÇAPAK, İbrahim. *Anahatlarıyla Mantık*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.

ÇAPAK, İbrahim. *Stoa Mantığı ve Fârâbî'ye Etkisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2006.

DEMENHÛRÎ, Ahmed. *Risâletün fi'l-Mantık (Îzahu'l-Mubhem fi Meâni's- Süllem)*. Beyrut: h.1417, m.1996.

DURUSOY, Ali. "Mantık ve Mantık Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı 2 (Güz 2010), ss. 9-20.

EATON, Ralph M., *General Logic*. New York: Charles Scribner's Sons, 1931.

EBHERÎ, Esîrüddin Mufaddal b. Ömer. *Keşfu'l-Hakâik fi-Tahrîri'd-Dekâik*, Tenkidli Metin ve İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu, İstanbul: 1998.

ECE, Muhammet Nasih. *İbn Rüşd'dün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

EMİROĞLU, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2004.

FENÂRÎ, Muhammed b. Hazma. *Şerh-i İsâğûcî*. Matbaati Osmaniye: 1309.

FÂRÂBÎ, Ebû Nasr Muhammed. *Kitâbu'l-Kıyâsi's-Sağîr* (Fârâbî'nin Bazı Mantık Eserleri içinde), nşr. Mübahat Türker-Küyel, Sayı 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1990.

FÂRÂBÎ, Ebû Nasr Muhammed. *Kitâbu'l-Kıyâs II (el-Mantık inde'l-Fârâbî içinde)*, thk. Refik el-Acem. Beyrut: 1986, ss. 11-64.

GELENBEVÎ, İsmail, *eş-Şerh alâ İsâğocî*. Matbaati Sultaniye: 1283.

GELENBEVÎ, İsmail. *Risâle fi'l-Kıyâs*. İstanbul: 1297.

el-HABÎSÎ. *eş-Şerh ale't-Tehzîb (Tecdîdü İlmi'l-Mantık içinde)*. Kahire: 3. Baskı, Tarihsiz.

HASIRCI, Nazım. *Klasik Mantık El Kitabı*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

HASIRCI, Nazım, "Seçmeli Kıyaslarda Geçersiz Formlar (ÖSS'ye hazırlık kitaplarında görülen mantık yanlışı)", *Dini Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2007, Cilt: 10, s. 29, ss. 145-160.

İBN SÎNÂ, Ebu Ali, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, thk. Süleyman Dünya. Beyrut: h.1413, m.1992.

İBN SÎNÂ, Ebu Ali, *eş-Şifâ IV, el-Mantık, el-Kıyâs*, Neşreden: İbrahim Madkur. Kahire: h.1383 m.1964.

İSMAİL HAKKI (İZMİRLİ), *Felsefe Dersleri*. İstanbul: Dersaadet Matbaası, h.1330.

İSMAİL HAKKI (İZMİRLİ). *Mi'yâru'l-Ulûm*. İstanbul: 1315.

KAZVÎNÎ, Necmuddîn Ali b. Ömer el-Kâtibî. *er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l- Mantıkıyye*. Kum: tarihsiz.

KNEALE and KNEALE, William and Martha, *The Development of Logic*. Oxford: Clarendon Press, 1991.

KUŞLU, Harun. "İbn Sînâ ve Nasîruddîn Tûsî Mantığında Şartlı Önergeler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVII, Sayı: 30 (2014/2), ss, 1-17.

MATES, Benson. *Stoic Logic*. Los Angeles: 1953.

Halil İMAMUĞLUGİL

el-MELEVÎ. eş-Şerh ale's-Süllem, (el-Mantıku'l-Munazzam içinde). Mısır: 2. Baskı, Tarihsiz.

el-MUZAFFER, Muhammed Rıza. *el-Mantık*, C. II. Beyrut: h.1400, m.1980.

ÖNER, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: AÜİF Yayınları, 6. Baskı, 1991.

ÖNER, Necati. *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*. Ankara: AÜİF, 1967.

ÖZLEM, Doğan. *Mantık (Klasik/Sembolik Mantık, Mantık Felsefesi)*, İstanbul: İnkılâp Yayınları, 6. Baskı, 1999.

ÖZPİLAVCI, Ferruh. *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018.

RESCHER, Nicholas. "İbn Sînâ Mantığında Şartlı Önermeler", çev. Harun Kuşlu, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 25 (2012/1), ss. 237-247.

ŞAHİN, Enver. *Kâtibî'nin Şerhu Keşfi'l-Esrâr Adlı Eserinin Tahkiki ve Değerlendirmesi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.

eş-ŞÂMÎ, Muhammed es-Seyyid. *Dirâsâtun fi İlmi'l-Mantık-el-Kıyâs*. h.1389, m.1960.

et-TAHTÂNÎ, Kutbuddîn Râzî. *Levâmiu'l-Esrâr fi Şerh-i Metâliu'l-Envâr*. İstanbul: 1277.

et-TAHTÂNÎ, Kutbuddîn Râzî. *Tahrîru'l-Kavâidi'l-Mantıkıyye fi Şerh-i Risâleti's-Şemsiyye*. Kum: tarihsiz.

et-TAFTAZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer. *Tehzîbu'l-Mantık (Tecdîdü İlmi'l-Mantık içinde)*. Kahire: 3. Baskı, tarihsiz.

URMEVÎ, Ebu's-Senâ Sirâcuddin Mahmud b. Ebî Bekr. *Metâliu'l-Envâr*. İstanbul: 1277.

YAREN, Tahir, *Kıyasların Yapısı*. Ankara: İlâhiyât, 2003.

YEŞİL, Mustafa. *Fârâbî'de ve Quine'da Dil-Anlam ve Doğruluk İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

YILDIRIM, Cemal. *Mantık El Kitabı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, 1976.

The Discrete Conditional Elective Syllogism

Halil İMAMOĞLUGİL*

Extended Abstract

This article aims to examine the discrete conditional elective syllogism and to attract attention to the examples used in Classical Logic books.

Aristotle (384-322 BC) predicate propositions and categorical syllogisms, conditional propositions and conditional syllogisms were studied by philosophers belonging to the Stoic School. Based on Aristotle's views, Muslim philosophers, with the influence of the Stoics, examined comparisons made from both categorical and conditional propositions.

In Turkish Classical Logic books, which are written in a traditional style, based on the way Islamic logicians treat the subjects and also include the views of Western logicians, the elective syllogism is handled differently from each other.

Comparisons, which are handled in various ways in terms of the number and structure of the propositions they contain, are divided into two as "simple comparisons" consisting of two premises and a conclusion, and "composite (mürekkep) comparisons" consisting of more than two premises, according to the number of propositions that form them.

After comparisons, according to the structure of the propositions that make them up; "definite (iktirânî) syllogism" where the conclusion (consequence) is found in the premises (potentially) in terms of meaning but not in actual, and the same or the opposite state of the conclusion (nakiz/contradictory), optional (exceptional) analogy in which the

---

* Assoc. Prof., AYBU, Faculty of Humanities and Social Sciences,
himamoglugil@ybu.edu.tr

Halil İMAMUĞLUGİL

premises exist both in form and in meaning is divided into two. Optional comparisons, the first premise of which is a conditional proposition and the second premise is a predicate proposition, are divided into two as "adjacent conditional optional comparison" and "discrete conditional optional comparison" due to the structure of the conditional proposition in the first premise.

In discrete conditional elective comparisons; the conditional premise contains the conclusion and consists of two or more options. The second premise, which is the predicate proposition, chooses one or more of the options in the first premise, or their opposite. The result is the same or the opposite of one or more of the options in the first premise, depending on the second premise. In this case, between the discrete conditional proposition and the predicate proposition, four separate forms emerge as affirming and disapproving alternatives. The validity and invalidity of these forms change according to the structure of the proposition that constitutes the discrete conditional premise.

Discrete conditional-choice comparisons can be considered in two groups according to the "hakîkiyye" (inconsistent/inconsistent) and "incongruous/consensual" situation between the antecedent and the secondary:

The predecessor and secondary of qiyas, whose separate conditional premise is a discrete conditional proposition of the "hakîkiyye" type, do not unite in any way. What is approved by one, is not approved by the other. In syllogisms consisting of two options with separate conditional antecedents, all four forms of syllogism in terms of form give valid conclusions. The alternatives of syllogisms whose discrete conditional antecedents consist of more than two options can be limited or unlimited. When the discrete conditional statement consists of a finite number of options, choosing any of its options, choosing the opposite of the other options, and the opposite of any of the options, yields the same result as the other options. When the discrete conditional statement consists of an unlimited number of options, no conclusion can be drawn by choosing any of the options.

The predecessor and secondary of qiyas, whose separate conditional premise is a discrete conditional proposition of the "unreal truth" type, unite in one of the issues of confirming or disapproving each other and diverging in the other.

Comparisons, whose discrete conditional premise is a discrete conditional proposition of the type "maniâtü'l-cem" (prevention of union),

diverge in positive and combine in negative. Among the components of the discrete conditional proposition of *qiyas*, whose discrete conditional premise consists of two options, there is an upper opposition relationship, and there is a difference between the antecedent and the subordinate only in terms of their correctness. In such syllogisms, choosing the same of any of the antecedent and the subordinate does not result in the same as the other, while choosing the opposite of either of the preceding and subordinate does not result in the same. Choosing any of the alternatives of the disjoint conditional premise in comparisons with more than two options results in the opposite of the other options as a discrete conditional statement. Choosing the opposite of any of the options for the discrete conditional statement does not yield the same results as the other options.

Comparisons, whose discrete conditional premise is a discrete conditional proposition of the type "*maniâtu'l-hulu*" (obstacle to separation), unite in the positive and diverge in the negative. Among the components of the discrete conditional proposition of syllogism, whose discrete conditional premise consists of two options, there is a sub-opposition relation, and there is a discrepancy between the antecedent and its subordinate only in terms of its inaccuracies. In such syllogisms, choosing the opposite state of any of the preceding and subordinate does not result in the opposite of the other, while choosing the same of any of the preceding and subordinate does not result. Choosing the opposite of any of the options of the discrete conditional premise in comparisons with more than two options gives the same discrete conditional proposition as the result of the other options. Choosing the same of any of the options of the discrete conditional statement does not result in the opposite of the other options.

All four forms of syllogisms, which have a discrete conditional premise of *hakikiyya* type proposition, that is, the principle of non-contradiction between the predecessor and the subordinate, and the impossibility of the third state, give results. While two of the syllogisms with a separate conditional premise have a non-truth-type proposition, that is, there is a relationship of upper opposition and lower opposition between the antecedent and subordinate, the other two do not.

The outcome of the elective syllogism, depends on the universal and affirmative character of conditional premise, and the existence of a relation of necessity (necessity) among the alternatives of the conditional premise. In the examples given in classical logic books, while it is conformed to the context that the conditional premise must be universal

Halil İMAMUĞLUGİL

and affirmative, the relation of necessity (necessity) between the options of the conditional premise is ignored.

In Classical Logic books, different examples are usually given for each of the four forms, and in some of the examples given, the conditions of the elective syllogism are not respected. It is stated that two of the four possible forms of adjacent conditional- elective syllogism are valid and two of them are invalid, without specifying the special-general relationship, causality relationship and the situations where they are equal to each other between the predecessor and the subordinate of the adjacent conditional premise. However, when the examples given for one of the four possible forms of adjacent conditional-elective syllogism are applied to the other three forms, it is seen that the examples that are given do not correspond to valid and invalid forms. In this study, each of the examples was examined and it was tried to show that why they are invalid.